TÜRK FOLKLORU

88

aylık halkbilim dergisi

Kasım 1986 - 440 TL.

Şükrü Elçin
İbrahim Aslanoğlu
Asker Kartarı
Kumru Canku
Aydın Ayhan
Mehmet Gökhan
Sümer Ezgü
Emrullah Güney
Hasan Köksal
İsmet Çetin
Ali Berat Alptekin
Ali Öztürk

- **Bilinmeyen Üç Destan**
- **Yağcıbedir Yörükleri ve Halıları**
- **1. Milli Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi**
- **Anonim Edebiyatımızda Motif Kavramı**

TÜRK FOLKLORU — Yıl: 8, Aylık Halkbilim dergisi, Sahibi: İbrahim Aslanoğlu, Yazı İşleri Yönetmeni: Erman Aslanoğlu. Abone Koşulları: Sayısı 440, yıllığı 5280 altı aylığı 2640 TL, Yurt dışı fiyatı: ABD 3 $ Avrupa 6 DM.Reklâmlar; arka kapak tam sayfa renkli yetmişbeşbin, siyah beyaz ellibin, iç sayfalar otuzbin, yarım sayfa onbeşbin liradır. Reklâmlardan sorumluluk kabul edilmez. Gönderilen yazılar basılsın ya da basılmasın geri verilmez. Fotoğraflar istenirse gönderilir. Kaynak Gösterilmeden kesinlikle alıntı yapılamaz. Türk Folkloru basın ahlâk yasasına uyar. Her türlü yazışma Türk Folkloru P.K. 69 Kızıltoprak - İstanbul. Dizgi: ESLEK MATBAASI, Baskı: GÜMÜŞ BASIMEVİ — İstanbul. Yönetim: Divanyolu Boyacıahmet Sokak, Mehmet Şevki İşhanı No: 3 34400 Türbe - İSTANBUL.Tel: 527 69 84.Posta çeki: İ. Aslanoğlu 170267. Yazılardan sorumluluk kabul edilmez.

HİKÂYET-İ BAĞDAT ŞAHI (*)

Prof. Dr. Şükrü ELÇİN

Şöyle rivâyet iderler ki, zamân-ı evvelde şehr-i Bağdad'da Sultan Mahmud dirler bir pâdişah var idi. Malı, askeri çoğ idi. Vilâyeti mâmur ve kendisi âdil.. Anın iki veziri var idi. Birinin adı Abbas, birinin adı Ayyaz idi. Bir gün Sultan Mahmud'un gönlü etrâfı seyr etmek diledi. Yine gönlünden eydür, Şimdi ben âşikâre gider isem asker, hadem ü haşem uydurmak lâzım gelür, reâyâ rencîde olur. Heman ben tenhâca gidem, deyüp Ayyaz'ı yanına aldı, tahtını Abbas'a ısmarladı. Heman kendisi ve Ayyaz birer hırka giyüp, arkalarına birer post aldılar ve bellerine birer kemer altın bağladılar. Âşık şekline girüp, uğrı kapıdan çıktılar, yola revan oldılar. Bir nice zaman etrâf ü eknâfı seyran eylediler.

Günlerde bir gün bir köye geldiler, bir eve kondılar. Ev sâhibi bunlara dedeler, hoşgeldiniz, buyurun deyüp içeri dâvet eyledi, önlerine taam getürdi. Şah ile Ayyaz oturup, yemeği yemeğe başladılar. Meğer ol ev sâhibinin on dört yaşında bir cemîle kızı var idi. İttifak önlerinden geçti, Şahın gözü kıza tuş oldu. Gördüğü gibi bin can ile gönül verdi. Bâdettaam ev sâhibi kocaya sual ider ki bu kız senin midir söyle. Koca eydür benim kızımdır. Şah sual ider ki eri var mı? Koca der ki yoktur, dahi kızdır. Şah Ayyaz'a işaret eyledi. Ayyaz eydür, canım baba; şimdi bu kızı bir kimse istese, Allah emri ile virir misin? Koca der ki, viririm. Şah Ayyaz'a boyun çeküp işaret eyledi. Söyle ben alırım, ne ister sual eyle. Şu kızı bana alıvır. Ayyaz eytti, ey baba; şu dedenin dünyada hiç kimsesi yoktur, şimdi evlenmek ister. Gel şu kızı buna virelim. Koca geldi; eydür, benim kızıma akçe gerektir. Siz hod dede ve dervişlersiniz, terk-i dünyâ eylemişsiniz, bir pula kadir değilsiniz. Akçesiz evlenmek nice olur. Ayyaz baş salladı, Şah ne dersin, şimdi bu koca ne kadar akçe talep ider, hiç değil bizi bilmiştir. Şah eydür, yine sual eyle, görelim ne ister. Ayyaz yine kocaya eydür, ne kadar akçe gerektir, şimdi gel şu kızını buna virelim. Koca cevab ider ki, çok akçe gerektir. Ayyaz baş salladı, bu olmaz. Hele ibram eylediler. Koca yine der ki, üç bin akçe isterim, bir eksik olucak olmaz. Ayyaz kahkaha ile güldi, gönlünden eydür, delü koca, kızı virdin; iş tamam oldu. Ayyaz Şah'a baktı. Hemen Şah belinden kemer ile altunu çözüp atıvirdi. Ayyaz alup, ağzın açup kocanın önüne döküvirdi. Kocadır, altunı görüp aklı başından gitti. Yüzi üzere yıkıldı. Çün aklı geldi. Ayyaz der ki, Baba ne hâl oldı? Koca cevap ider ki, Bu altunı siz kande buldunuz! Böylece niçün döktünüz. Ayyaz cevap ider, Cümlesi senin olsun, hemen kızı vir. Koca sevinüp, Kız değil vallahi anasını dahi isterseniz boşayım size vireyim deyüp altunı cem'idüp sakladı. Heman kıza ol saat Şahı nikah eylediler. Koca cevap ider ki, Siz biraz katlanın ben şehre varayım, kıza cihaz getüreyim. Şah der ki, Baba şehre varup şimdi acele o zahmeti çekmek lâzım değil, yok yere elem çekme, biz dervişleriz, bize esbap gerekmez. Evdeki mevcut olanı kullanırız. Onun ile gerdek olsun. Sen var sonra nihâyet istediğin alasın. Koca râzı oldı. Ol gün düğün için köy âdeti üzere taam hazır idüp, çiftçileri getirüp, yidirüp içirdi. Akşam üstü kızı bir tekne içinde yudılar. Eskisin büsküsün giydirüp, başın tarayup, yüzün düzdiler. Şaha gerdek içün kızı bir eve koydular. Velhâsıl beş on gün yediler, içtiler. Ayyaz eydür, Şâhım, ben ne çekerim sen hiç bilmezsin, anda biz tahtı Abbas vezire ısmarlayup geldik. Bir vilâyetin Şah olmadıkça kul ve reâyâsı tez azar. Biz bunda böyle kalıcak, vilâyet tez elden gider. Gel efendim biz tahta gidelim, nihâyet bu kızı dahi saraya getürelim. Şah bu sözü mâul görüp, ol gice sabah olıcak, boynundan bir güher çıkarup kıza virdi. Eğer bir evlâdım olup, oğlan olur ise adını Hasan ko ve bunu kolına bağla, eğer kız olur ise adın ne istersen ko ve bunı boynuna bağlarsın. Ben şimdi giderim, inşaallah eğlenmem yine gelürüm deyüp Ayyaz'ı yanına alup, yola revan oldılar. Bir kaç gün içinde Bağdad'a gelüp tahta geçti. Yine adl ü adâlete başladı. Köylü kızı unuttı. Bâdehu süzi heman muhtasar idelim. Bu cânibte kocanın kızı hâmile idi. Ay geçti, vâde yetti bir oğlancık doğdu. Bedir almış aya benzer, adını Hasan kodılar. Beslediler yedi yaşına geldi. Be emr-i Allah koca fevt oldu. Hasan istediği yerlerde gezüp, oğlancıklar ile oynamağa başladı. Hasan'a oğlanlar, Âşıkoğlu, deyü lağap kodılar. İttifak bir gün bir oğlan ile çekişti, ol oğlan Hasan'a âşıkın oğlu diye sövdü. Hasan anda gâyet bî huzur olup, ağlayarak anasına geldi. Ana benim babam kimdir. Anası eydür, Oğulcuğum ben dahi bilmezem. Bir gün bize bir âşık geldi, babama çok mal virdi, beni aldı. Benim ile bir kaç gün oldı, yine gelürem deyü gitti; ayrık haberin uçarın bilmedim. Hasan eydür, Ana ben elbet babamı arayu giderim. Ayrık bunda durmazam, oğlancıkların kahrın çekmezem. Ya budur babamı bulam ne asıl kişidir görem, ya budur ki, baş virem. Anası eydür, Oğlum senin babanın bende bir yadigârı var, senin içün vermiş idi. Çünki gider isen ol yadigârı sana vireyim, uzat kolunı bağlayam. Hasan kolunı uzattı. Anası Ha-

*) Merhum Râif Yelkencl'nin faydalanmaklığım için verdiği **mecmua**'dan alınmıştır. Bakınız: «Hikâye-i Cezâyir Dayılarından Ali Dayı», **Türk Folklor Araştırmaları**, S. 158, 1962.

san'ın koluna güheri bağladı. Gözlerin öptü. Var imdi Allah işin rast getirsün. Hasan dahi dokuz yaşına kadem basmış idi. Anasın elin öpti, bismillâh deyüp yola çıktı. Yolda görür bir azîm kervan katarların çeküp giderler. Yanlarına gelüp Hasan sual ider ki, kanden gelüp kande gidersiz, Cevap iderler ki, Şam'dan gelüp Bağdad'a gideriz. Hasan eydür, Ben köylüyüm. Anam babam yoktur, garip kaldım ben de sizinle bile yoldaş olup gideyim.

Günlerde bir gün Bağdad şehrine geldiler. Herkes yerli yerine gitti. Heman Hasan yalnız kaldı. Şehirde çarşu bazar gezerken yolu bir helvacı dükkânına geldi. Bakar görür ki, dükkânda bir kocacık oturmuş helvasına bin dâne sinek konar, bin dâne sinek kalkar. Koca helvanın kesadından uyuklar. Meğer Hasan'ın yanında iki akçe var imiş. Gönlü helvadan diler, dükkân önüne gelüp, Baba deyü çağırdı. Koca bekleyüp gözün açtı. Hasan'ı görüp salavat getürmeye başlar. Hasan eydür, Baba şundan bana bir akçelik helva ver. Koca dahi bir akçelik helva çeküp, Hasan'ın önüne doğrar. Hasan helvayı yemeye başladı. Hasan yer iken koca Hasan'ı baştan ayağa dek nazardan geçürdi. Gördü ki, bir garip yiğit. Koca Hasan'a sual ider ki, Oğlum sen bu şehirli değülsün, kande gelüp kande gidersin? Hasan kocaya ahvâlin, evvelinden âhire dek hikâyet eyledi. Koca eydür, Canım benim oğlum kızım yoktur. Sen dahi tâzesin. Şimdi sen el, vilâyet bilmezsin, gezüp yürümek sana lâyık değildir. Eyü, yadlu vardır, gel benim yanımda dur. Ahret oğlum ol, benim ile helvacılık eyle. Seni öğredeyim, tamam kâmil olduğunda dilersen gidersin, dilersen durasın ve hem Bağdad erenler yatağıdır, hem dervişler durağıdır. Cemi' dervişler gelürler, bu diyârı seyr iderler. Belki bir gün senin baban dahi bunda gelür, sen de buluşursun. Hasan bu cevapları beğenir. Heman kocanın elin öper. Koca dahi sevinüp, Hasan'ı alup çarşıya götürür. Bir kırmızı çuha yelek ve bir kuşak ve bir yeşil arakçin ve bir ibrişim peştemal alır. Andan dükkâna gelür. Pak yur, esbaplar giydirir, peştemalı beline kuşatır, andan terâziyi eline verir, dirhemleri yerlü yerile bildürüp Hasan helvayı satmaya başlar. Helvacı dükkânı işlemekte. Herkes biri birine filân yerde helvacı dükkânına bir civan gelmiş, helvası gâyet âlâ, alalım diyenin nihâyeti yok. Her taraftan akun akun gelüp helvasın alırlar. Bir saat içinde yağma ederler. Koca helvayı dahi pişürmeğe (başlar), Sonra helvacı koca vefat eyler. Hasan yerine (geçer), helvayı bildiği gibi işleyip satar. Halkın dilinde bu Hasan meşhur oldu. Kâmil yaşı on beşine erdi. İttifak bir gün Baş Vezir Abbas'ın bir kızı var idi. Adına Servibânu dirler idi. Güzellikte hiç nazîri yoğdu. Bir gün araba ile seyre giderken yolu helvacı dükkânına uğradı. Hâdimler halkı savul, savul deyü kovarlar. Nigâr arabanın içinden nazar idüp görür ki, bir hengâme. Nedir ola, deyü baktı, gördi bir sürü halk bir helvacı dükkânına üşmişler, dünya aynlarında değil. Dükkân içinde bir güzel iki kolların sığamış, futa belinde gümüş terâzi ile helva çeküp satar. Hemen Nigâr gordüği saat bin san ile âşık oldı, ammâ kimseye bildirmedi, geçüp gitti. Çünki sarayına geldi, tayasına ahvâli bildirdi. Meded, bana bir derman eyle canım taya, yoksa helâk olurum. Taya eydür, Canım efendim, buyur eyleyem. Nigâr eydür, Tez bana bir üstad lâğimcı getür. İki tane lâğamcı getürdi. Nigâr buluştu, çıkarup bunlara bir kese filori virdi. Dilerseniz vereyim, ücretinizi dahi tayin ideyim. Hemen bu benim sarayımın helvası Hasan'ın dükkânı içine varınca, bir âlâ-lâğım yapınız. Bir adam boyu üzerine kandiller asıla, adam başına dokunmaya ve illâ hiç kimseye demeyesin. Can gibi sırrı pinhan eyleyesiniz. Ustadlardan gordüğünüz sanatı bunda sarf eyleyesiniz. Her ne ki isterseniz diriğ değildir. Ol saat üstadlar semi'nâ deyüp Servibânu'nun oturduğı saraydan başlayup, helvacı Hasan.ın dükkânının olduğu yire gelince bir azîm lâğım kazdılar. Andan ol lâğım içine somâki mermer ile kârgir bina eylediler. Kaşiler ile ve altun ile naks eylediler. Binden ziyade altun, gümüş kandiller astılar ve somâki mermerlerden hezar nakışlı ferş eylediler. İki ağzına demirden kapular yaptılar. Ol lâğımı az vakit içinde şöyle eylediler ki, görenler hayran olur. Çünki lâğım tamam oldı, hemen nigâr-ı nazpeyker sarayı âlâ döşedi. Envâi zinetler virdi; kendüsi dahi baştan ayağa varınca lâ'l cevahirlere gark oldı. Çünki ahşam oldı, ol kandilleri yâsemin yağı ile doldurup, yaktı. Her yere bal mumları yaktı. Meclis âlâtın hazır kıldı. Tayayı yanına getirüp ey canım taya, meded eyle, uşte Sünbülağa benim râzdaşımdır. Has câriyelerim hod emrime muti'lerdir. İmdi Sünbülağa ile istediğün câriyeyi al, var Hasan'a benden selâm eyle; her ne kadar zahmet ise gönül alçaklığı ile bize gelsün. Bir bohça envâi türlü latîf esbaplar bağlayup virdi. Heman hâdim ve taya ve câriye lâğamdan Hasan'ın dükkânına geldiler.

Bu tarafta Hasan dahi ahşam olucak dükkânı kapayup kendisi tatluların giderüp, peştemalın çıkardı. Evvelki âdet üzere yerine geçüp oturdı. Her hâlden bihaber, kendü ahvâlin fikir iderken, nâgâh oturduğu yer hasır ile yukarı kalktı. Acep yer mi deprenur, beni yer mi yutar, derken yer altından bir hâdim, bır câriye, taya bunlar zor edüp, toprağı yarup, kapuyı açup, taşra çıkup selâmün aleyküm, didiler. Hasan bunları görüp mütehayyir olup selâm almağa dermanı kalmadı. Acep bir kimse bana esmâ mı okudı, bunlar dev mi, peri midir, yoksa bu dükkân bunların mekânı mıdır, deyüp havfından okımağa başladı. Taya görür ki, Hasan havf eyledi, hemen nutka gelüp eydür, Helvacı Hasan, bizden havf itme, biz senin kulunuz, hem karavaşınızız. Hasan eydür, meded malımdan âzad olun, artık bir dahi gelmen. Yine taya eydür, aklını başına cem'eyle, uşte bin yılda yaşa bu gündür başına devlet kuşu kondı. Hasan bu ceva-

bı işidicek, aman kuş sen kandesin, bire aman neye gelüp kondun, deyü başını eli ile yoklayup kovmağa başladı. Taya eytti, yok yok, bizim efendimiz olan serv-i hırâman sana selâm eyledi. Seni görmüş, sana âşık olmış. Şimdi kendi sarayından bu dükkâna lağımı peydâ eyledi. Gönül alçaklığı idüp gel bu esbabı giyin, hemen gidelim, safa idelim. Hasan eydür, meded, cânım ben bir helvacı, ana lâyık mıyım? Lütfeyle beni ko, yarın ben dükkândan çıkarım, giderim. Taya gördi ki olmaz, eydür, sen edepsizlik eyleme, seni talep eden yedi iklim Şahı Sultan Mamud'un baş veziri Ayyaz'ın kızı, Servibânu'dur. Bu dünyada yüzünü erkek görmüş değildir. Gel gidelim, yoksa seni babasına bir tarih ile anlatırlar, adam gönderir, kayd ü bend idüp dükkânın önüne salb iderler. Şimdi Hasan bu sözi işidüp can başına sıçrar. Hah nâhah yerinden durup bir sini zülbiyeden, sabuniden, pişmaniyeden envâi dürlü helvalardan donadır. Ol esbapı giyer, siniyi câriyenin başına verir. O gece taya ardınca hâdim, Hasan o lağım içine girdi. Hasan Bismillâh deyüp okuyup giderler. Ol lağımı ol vechile görüp hayran oldı. Bir zamandan sonra bir saraya çıka-geldiler. Hasan gördi münakkaş altın, gümüş şamdanlar yanar, harirler ile döşenmiş sedirler, bakmağa gözler kamaşur. Şimdi nigâr lâ'l cevâhire gark olmuş durup: Hay benim efendim, safâlar geldiniz, Kademler getürdiniz, deyüp Hasan ile sedire geçüp oturdılar. Hasan nutka gelüp, ey benim efendim, biz size lâyık mı idik, mürüvvetler eylemişsiniz ve bizi kabul etmişsiniz, deyüp heman sıçrayup nigâr ile meclis başına geldiler. Hasan ile nigâr ta sabaha kadar biri birlerine kadeh süzdiler. Çünki sabah oldı, yine taya ve câriye Hasan'ı lağımdan dükkâna getürdiler. Kapuyı kapadılar gittiler. Hasan yerine gelüp bir az yattı, gözlerin ovmağa başladı. Acep bu bana düş midür, yoksa vâki midür? deyüp dükkânı açtı, helvasın çıkardı. Ahşam olunca aldı sattı. Çünkim ahşam oldı dükkânı kapadı, içeri girdi yerine oturdı, mum yaktı, taam yemeğe başladı.

Biz gelelim Bağdâd şahı Sultan Mahmud'a. Meğer Şah'ın âdeti imiş, gâhice tebdîl-i sûret olup çıkar, şehri gezer imiş. İttifak ol gice yine Şah âdeti üzere çıkayım şehri seyir ideyim, göreyim ne var ne yok deyüp bir derviş şekline girdi, hırkapûş olup çıktı. Şehri bazarı gezerken Hasan'ın dükkânı önüne geldi. Görür ki, içerüde mum yanar. Bir delikten baktı gördi ki bir civan oturmuş yemek yer. Taaccüb edüp eydür, acep bu civan kanden gelmiş olabilür. Gel bu gice şu civana müsâfir olup bir sohbet ideyim, deyü dükkânı çaldı, eyvallah deyü çağırdı. Hasan, ne haber, hayır ola. Şah eydür, dervişim, garibim vilâyete şimdi geldim, kande varayım bilmezem. Lûtf eyle beni içerü al, bu gice dükkânında mihman olayım. Hasan eydür bu tekke değildir, uşte yukaruda tekke kapusı açık, beşyüz kadar anda âşık var, sen de mihman ol. Şah der, eğer açmaz beni konukluğa almaz isen, uşte dükkân önüne kendimi asarım. Sabah Şâh-i âdil seni tutup benim kanım taleb ider, sen bilürsün deyüp kuşağın çıkarup boynuna taktı. Kendini asmağa kasd eyledi. Heman Hasan gördi ki iş değil, sahih asulur sandı. Meded gidinin âşıkı, bunda asılma deyüp kapıyı açtı. İçinden, ne edepsüz, ne arsuz âşık olursun deyü içeri aldı. Şah dahi geçüp oturdı. Haberi yok, meğer altında lağım kapusı var. Bu yana servihırâman gördi, ahşam oldu, taya ve hâdım câriye gelüp nigâr emr eyledi. Varın civanı getürün. Nigâr kendisi meclisi kurup hazır eyledi. Bu tarafta taya ve hâdım câriye gelüp kapunun kilidin acup, bir uğrıdan omuz virüp kapuyı kaldırdılar. Şah tepesi üzerine çevrildi. Şah bekleyüp ne olduğunı bilmeyüp, tiz aklın başına devşirüp oturduğı yerden bir demir kapu açılmış. İçinden bir hâdım iki karavaş çıkageldi. Şah gördü ki, kendünün baş veziri Ayyaz'ın has hâdimi Sünbül açmaz koyop göreyim hâl nice olur deyüp bilmezlikte. Taya cevâba gelüp eydür, devlet güneşi Servibânu'nun gözleri yolda, sizi ister. Hasan cevap ider ki, bu gice bana mühlet virsin, misâfirimiz var. Hâdım gelüp nigâra bildirdi. Nigâr sual eyler ki, misâfiri kimdir. Haber verirler ki bir âşık var, artık kimsesi yok. Nigâr gazaba gelüp eydür, bir değil yüz dahi olursa gelsin, anın hatırı için ma'zurumdur. Hâdim gelüp eydür, nigâr selâm eyler, misâfiri bile alasın gelesin. Hasan Şaha eydür, dede bizi konukluğa dâvet eylemişler, sen dahi bizim ile gider misiniz. Şah giderim der. Hasan Şaha tenbih ider ki, imdi zinhar gördüğümüzi kimseye demeyesin. Şah olacak mıdır ki dimezem deyüp andan ol beş kişi cümle lağıma girerler. Çünki Şah nazar eyledi, bir lağım gördü, akıllar çâk olur. Her taraftan seyran iderek bir saraya çıkageldi. Görür ki Vezirin kızı Servibânu karşu gelüp, mâh-ı tâban gibi bunları bekler. Nigâr Hasan ile Şaha, hoş geldiniz dede, deyüp meclise teklif kıldı. Hasan ile Şah oturup yediler içtiler. Bir az vakit oluncak hemen nigâr eydür, dede, şu câriyelerin her kangısın beğenür isen söyle bu gice sana vireyim. Şah nazar eyledi cümlesine, bir âlâ câriye var idi. Mukaddem Vezirden on bin altun virüp istemiş, kız Şaha virmemiş, anı görüp ister. Nigâr eydür, hay dede, sen hiç nesne bilmez misin, buna Şah on bin altun virdi ben vermemiştim. Ama Hasan'ın hatırı için senin olsun. Nihâyet bunlar o gice sabaha kadar mecliste kadeh süzdiler, safâ eylediler. Çünki sabah karib oldı, kalktılar vedâlaşup lağımdan dükkâna geldiler. Kapuyı kapayup hasırı döşediler. Hasan dükkânı açtı. Şah dua edip icâzet aldı, çıkup gitti. Gelüp safâ ile tahtına geçüp oturdı. Yine ahşam oldu. Veziri Ayyaz'a Şah der ki, bu gece kalk senin ile bir yere gidelim amma, ben ne idersem sen dahi eyle. Ayyaz nola deyüp tenhâya girdiler, kendülerin derviş şekline kodılar. Şah Ayyaz'a eydür, ne görürsen açmaz koyasın. Hâsılı kelâm Ayyaz kendüye aceb çiftçi kızı-

na mı gider deyüp durur. Bunlar Şah ile gittiler, Hasan'ın dükkânına geldiler. Hasan dükkânı kapayup henüz oturmuş. Ya Allah deyü Şah çağırdı. Hasan bildi ki, ol âşık, Allah belanı versin âşık deyüp taşra çıktı. Görür ki âşık iki olmuşlar. Hay gidi yalnız iken birin dahi getirmiş deyü nâçar olup ikisin içeri aldı. Bunlar oturdılar sohbet iderler. Bir zaman sonra nigâr yine tayayı hâdimi gönderdi. Bunlar geldiler kapuyı açtılar, selâm virüp buyur seni nigâr ister gidelim. Hasan âşıkları gösterdi. Bak bunlar iki oldu. Taya cevap eder ki yüz dahi olursa kırmazız, gel gidelim der. Bunlar yerlerinden kalkup o gice Hasan, Şah ve Ayyaz lağıma gittiler. Ayyaz görüp hayran oldı. Bu hâdim karavaşlar Ayyaz'ın, ta'accüp idüp kızı olan malını bu helvacı oğlanına harc eylemiş deyü Şah ile fısıldaşarak saraya geldiler. Kız bunlara karşu varup merhaba eyledi. Hasan ile Şah, Ayyaz meclis başına oturup, yemeğe içmeğe başladılar. Çünki meclis tamam oldi, nigâr ol güzel câriyeye Şaha (verir). Ayyaz'a dahi teklif iderler ki, sen dahi bu câriyelerden kangısın istersen al. Ayyaz dahi bir âlâsın beğendi. Her birleri sabaha kadar safâlar eyledüler. Çün sabah oldı, vakit geldi dükkâna geldiler. Şah ile Ayyaz icâzet alup saraya gittiler. Bu tarafta Hasan dükkânı açup aldı sattı. Çün ahşam oldu, bu cânipte Şah Ayyaz'ı, Abbas'ı yanına çağırdı, halvet eyledi. Ayyaz cevap ider ki ben seni bir yere alup giderim, her ne görürsen açmaz koyasın. Hiç kaşınla gözünle işâret dahe itmeyesin ve ağzın açup cevap itmeyesin. Şöyle ki, eğer açar söz söyler isen, ya işaret eylersen ceddim ruhı içün kılıcım ile senin başın keserim, kanını dökerim, sonra bilmedim demeyesin. Abbas eydür, eğer emrinizden hilâf-i va'z idersem her ne dilerseniz eylersiniz. Andan sonra Şah bir hırka giydi. Ayyaz, Abbas dahi soyunup birer hırka giydiler. Âşık şekline tebdîl olup uğrı kapıdan çıkup Hasan'ın dükkânına geldiler, ya Allah çağırdılar. Hasan bildi ki, yine ol âşıktır, kapuyu açmazsa kendüyi iyan eder. Nâçar olup kapıyı açtı, gördi âşıklar üç olmış. Allah belâsın versin, âşıklar hep başıma üşüyorlar. Ne hâl ise içeri aldı. Şah ile Ayyaz, Abbas kapının üzerindeki hasıra oturdılar. Kendüleri dahi yanlarında oturdılar. Andan sonra sohbete başladılar. Bu taraftan nigâr, sarayı yine dibâ ve zibâlar ile müzeyyen eyledi; altun gümüş şamdanlar yaktı. Öd ü anber tütsü virdiler ,ol lağımda olan kandilleri uyardılar. Evvelkiden ziyâde zînet verdiler ve meclis âlâtın tamam, müheyyâ eylediler. Andan taya ne durursun var Hasan'ı getür. Taya ve hâdim câriye yola revân oldular, Gelüp kapuyı açtılar. Kepengi omuz virüp kaldırdılar. Abbas derdimendi yedi adım yere yuvarladılar. Abbas yuvarlanarak doğru geldi Ayyaz'ın yanına oturdı. Baktı gördü oturduğu yerden bir kapı açıldı, içinden kendi kızının tayası ile kendünün has hâdimi Sünbül ve bir câriyesi çıka geldiler. Selâm virüp eydür, nigâr size takımca selâm eyledi, gelmenize muntazırdır. Meded tiz gelsünler safâlar idelim. Hasan eydür, ben hicab iderim, varın nigâra söyleyin lûtf ü ihsan eylesün bu gice bana aman versün, benim misâfirlerim vardır varamazam, der. Tiz nigâra hâdim haber bildirdi, Hasan'ın bu gece üç misâfiri var, üçü dahi âşıklar. Nigâr hışm edüp ve kâfir ben dimedim mi yüz dahi olursa kırmazam, cümlesi bile gelsünler. Var alup getürün, der. Tiz hâdim gelüp eydür, nigâr selâm ider, üç âşık değil yüz kişi dahi olursa cümlesin bile alup getürün, tek heman gelsün, der. Hasan yerinden durup hâdim, taya önce, Hasan ardınca Şah ile Ayyaz, Abbas ve câriye cümlesi lağıma girdiler. Çün Abbas lağımın ol sanatın ve ol harca nazar idüp ahvâli tamam bildi, derûnundan bir ah idüp benim olan malımı bir helvacı içün harç eylemiş, olmaya hayır olaydı. Ne hâl ise sabır eyledi. Gele gele sarây-ı haremine geldiler. Selâm virdiler. Nigâr ayağı üzere babasının gözü önünde merhabalar eyleyüp, hoş geldiniz, safâlar geldiniz kademler götürdünüz deyüp cümlesi birden sêdire geçüp meclis başına oturdılar; yemeğe içmeğe başladılar. Derdiment Abbas her ahvâli gördükçe ciğeri hûn olup, bu da size kalırsa oğlunuz kızınıza kalmaya, der. Amma bilfill âşikâr etmeyi Şahtan havf edüp açmaz kodı. Çünkü evvelce Şah ile Ayyaz'a birer câriye virmiş idi, Abbas bunları görür ki, mukaddem Şah isteyüp vermemiş idi ol câriye Şaha hürmet eder. Bir câriye dahi Ayyaz'a kadeh süzer. Abbas bir ah idüp de, canım hay, zevk ü safâ hay meğer bunda olurmuş, ne ideceğin bilmez. Bu tarafta nigâr Abbas'a cevap idüp der ki dede sen de bu câriyelerin kangısını beğenürsen al, der. Abbas dahi, kızın bir makbul câriyesi var idi Abbas anı mukaddem kızından istemiş idi, heman ol câriyeyi isterim, der. Nigâr eydür, ol benim makbul câriyem idi, benden babam istedi ben vermemiştim. Dünyâ bir yana olsa bir kimseye virmez idim; amma Hasan'ın hatırı içün senin hatırın hoş olsun, al, der. Heman câriye Abbas'a kadeh süzmeğe başlar. Çün sabah olunca her birisi vedâ idüp lağımdan Hasan'ın dükkânına geldiler. Âşıklar Hasandan icâzet alup gittiler. Hasan bir az dükkânı açup helva satmağa başladı. Bu tarafta Şahtır sarayına geldi, tahta geçüp hükme başladı. Abbas'tır heman divâna gelüp Padişaha der ki, Pâdişâhım dâd, senin zamân-i adâletinde bir haramzâde benim kızım ile böyle işler eylesin, hakkından gelmeyesin. Ben senin ile yarın kıyâmette dâvâ iderim, iki elim ile yakan dutarım. Heman Şahtır emr eyler. Varın Hasan'ı tutup elin arkasına bağlan, ciğerin dağlan divâna getürün. O saat gelüp, Hasanı alup Şah huzuruna getürdiler. Heman soyup elin bağladılar. Meydana çökerdüp Şah emr eyledi. Tiz boynun urun. Cellâd ilerü gelüp boynun uracak mahalde, Şah bir kere nazar eyledi; Hasan'ın kolunda gevheri görür ki, şu'le virir, bire aman, şunu berü

BİLİNMEYEN ÜÇ DESTAN

İbrahim ASLANOĞLU

— 1 —

TÜRABİ

Türabî adında iki şair tanıyoruz. Bunlardan birincisi XVI., ikincisi XIX. yüzyılda yaşamıştır. Aşağıdaki destanın hem dil ve ifade, hem de düşünce yapısı bakımından bir XIX. yüzyıl ürünü olduğu kolayca anlaşılıyor. Her ne kadar XIX. yüzyılda yaşayan Türabî'nin mürettep divanında destan yoksa da, bu durum şiiri ona mal etmemize engel değildir. Çünkü, bilinen divanını ölümünden 28 yıl önce tamamlamıştı. O tarihten sonra daha bir çok şiirler söylemiş olması gerekir.

Destanı, sabık Malmüdürlerinden Raşit Efendinin 1894 yılında seçme şiirlerle oluşturduğu «Bezm-i Vahdete Dair Ehl-i İrfanın Enva-ı Gazeliyyatı» adındaki elyazması kitabından aldım. Bir nüshası özel kitaplığımdadır.

Gûş eyle birader dinle ahvalim
Bu dest-i devrandan şikâyetim var
Tükenmez söylesem kıl ile kalim
Gönül şad edene hikâyetim var

Sorma sual etme ben bî-haberden
Mihnetim eksilmez bilmem kaderden
Başım hali değil derd ü kederden
Gelme gam yanıma kasavetim var

Hayli zahmet çekip sararıp soldum
Ararken bir kolay san'atı buldum
Zülamlık yolunda baş kalfa oldum
Şükür çok kimseden nehacetim var

Fikirden yaptırdım hep yağlı çörek
Lâklâkî helvası hayalden börek
Kuruntudan pilâv isterim yemek
Gece gündüz kaynar imaretim var

Haylazlığa düştüm nihayet vardım
Bir kimse rahmedip etmedi yardım
Düşünmeden gayrı uyuza kırdım
Kaşındığım bir kem hararetim var

Dediler kaderde güzel falındır
Züğürtlük eskiden senin malındır
Ses anlamadığım beynim kalındır
Biraz aklım kısa zekâvetim var

Kulağım sağırdır yürür giderim
Çağırsan bağırsan olmaz haberim
İşaretle söyle idrak ederim
Beyhude sanma sen ferasetim var

Fikr eyledim gayet güzel bu halim
Tükenmez halk ile cengü cidalim
Muhabbet eyle bir gel gör kemalim
Tuzzuz çorba gibi hâlâvetim var

---

getürün bir göreyüm, der. Heman Hasan'ı Şaha götürdiler. Şah gördü ki, kendünün çiftçi kızına verdiği gevherdir. Hasan'a sual ider ki, sen kimin oğlusun ve ne yerden geldin? Hasan duâalar eyleyüp, ben filân köyde, filân çiftçinin kızı oğluyum, bir gün bizim evimize iki torlak âşıklar gelmişler, babama bir kese altınlar vermişler; anamı birisi almış bir kaç gün anam ile eğlenmiş .Gider iken babam bu gevheri anama vermiş. Eğer evlâdım oğlan olur ise adını Hasan koyasın ve bu gevheri koluna bağlayasın. Eğer kızım olur ise boynuna takasın, adın ne istersen ko, demiş. Ben vücûda gelicek adımı Hasan komuşlar. Büyük babam fevt oldu. Ben garib kalup halkın kahrını çekmez olup, babamı arayı gidem, dedim. Bu gevheri anam koluma bağladı; oradan bu şehre geldim. Derken beni bu helvacı aldı, hizmet eyledim bu âne gelince... Şimdi bana bu ahvâl ârız oldu. Heman Şahtır bu cevâbı işitti, yerinden durup Hasan'ı kucaklayup gözlerinden öpti, bağrına bastı. Sen benim oğlumsun ancak deyüp hil'at ve tâc giydirüp yanına aldı. Tiz veziri Abbas'a, senin kızını ver, bu benim oğlumdur, deyü emr eyler. Tiz ulemâlar bir araya cem' olup Hasan şehzâdeye Servibânu'yu nikâh iderler. Andan sonra Şah köye adam ve tahtırevanlar gönderüp şehzâdenün anasını getürürler. Oğlu karşu varup, anası ile görüşüp, saraya getürürler. Sultan Mahmud ile görüşürler. Andan sonra hamama getürüp, mücevherlere gark eyleyüp, andan düğün tedârıki görüp güveyi kodular. Ol gice ikisi bir araya geldikte, vâki olan mâcerâlarını biri birlerine hikâye eylediler. Çün sabah oldı, Şaha verdiği câriyeyi, Şaha gönderdi; babasına verdiği câriyeyi, babasına gönderdi Ayyaz vezire virdiği câriyeyi vezire gönderdi. Andan sonra gelüp babasının ve anasının elin öptiler. Her birleri ömürleri oldukça zevk ü safâlar sürüp, âkıbet bu devrân-ı çerh-i bî aman anlara dahi ecel câmin sunup, ölüm şerbetin içtiler, dünya sarayından göçüp hikâyetleri yâdigâr kaldı.

Terbiye olmadım halim bu her an
Bi-edeb kisbeti bende nümayan
Dayakla ülfetim çoktur hezaran
Çarşuda pazarda rezaletim var

İrfaniyetliğime yoktur bahane
Benim tek gelmemiş devri cihane
Suretim benziyor gerçi insane
Zahiren gösterir kıyafetim var

İncitme vâızâ gel eyle kerem
Zühd ü takva üzre dersen gedemem
Bayram namazını terk eyleyemem
Yılda iki kere ibadetim var

Sırası gelince namaz kılarım
Çıkınca camiden pabuç çalarım
Çok âdemin başın derde salarım
Hırsızlıkta benim hilâfetim var

Cin toplama remil her kâr bilirim
Hâli sanma sırr u esrar bilirim
Açık kapı görsem ne var bilirim
Benim nice böyle kerametim var

Utanmam yok benim namus ü ârım
Şerir-i fitneyim kavga ararım
Döğüşsem döğerler kırıktır zarım
Bu işde âkıbet nedametim var

Heves eden olur gör bana talip
Bu yüzden rif'atim şevketim galip
Yalınız değilim çoktur müsahip
Beynamazlıkta bin cemaatim var

Söyle ahvalımı sen her taraftan
Gururun yok ise ne gelir laftan
Tezkere vereyim var al sarraftan
Düşürdüm vaktimi sahavetim var

Tellallar çağırttım herkes inansın
Mey-i mahbub ile meclis donansın
Herkes kesesinden yesin kazansın
Sayemde varsınlar adaletim var

Terk eyleyi bilmem budur mecazım
Anda mahveyledim mahvice razım
Ya nice etmeyim her vakit lâzım
Meyfüruşe cidden itaatim var

TÜRABİ hatmoldu bu dasitanım
Çayırdan bayırdan söyler zebanım
Parasız kalırsam sıkılır canım
Benim de böylece bir âdetim var

— 2 —

RECULİ

Sıvas'ta Faruk Aburşu'ya ait 1902 tarihli el-yazması bir mecmuadan aldığım bu destan, kadı ile pirenin duruşmasını anlatıyor. Şairi hakkında hiçbir bilgimiz yok. Hemen hatırlatayım ki, kaynağının Sivas olması bizi yanıltmasın, o bu bölgenin şairi değil.

Dinleyin neyledi bana pireler
Size bir küçücük hikâyetim var
Dört yanıma açtı yüzbin yareler
Şimdi kurduk ceng-i şecaatim var

Ben başladım birer birer kırmaya
Balta ile başlarını yarmaya
Biri gitti mahkemeye sormaya
Düştüm peşisıra şikâyetim var

Kadı sordu ikimize davayı
Anlatışa göre verdi fetvayı
Pireye yüklettik bunda cünhayı
Dedi size çok çok alâmetim var

Pire der ki dad birdir feryad iki
Ne zulümdür bu insan oğlundaki
Hışımla akraba kalmadı teki
İsyanda benim ne kabahatim var

Kadı der ki niçin içersin kanı
Niçin haşılarsın sabi sübyanı
Aslın Yahudi mi yoksa Nasrani
Isırdığın bunca masum yetim var

Pire der ki benim baht-ı siyahım
Bu yüzden yani hiç yoktur günahım
Kan almaya ben bir üstad cerrahım
İnsanlığa pek çok inayetim var

Kadı der ki böyle inayet olmaz
Vücudum şehrihi öyle fet(h) olmaz
Size muhzir gibi imaret olmaz
Benim pek zehirli fena etim var

Pire der ne kadar kızarsın elbet
Sanırım vücudun banadır kısmet
Tahta kehleslyle eyledim ülfet
Yarın gece azim ziyafetim var

Kadı der ki bak şu kâfir pireye
Verem ilâmını atam küreye
Gelmiş nazik vücudumu yemeye
Hiddetim artıyor hararetim var

Pire der ki neye vardı ya işin
İnan ki uğramam altı ay kışın
Gelecek yazacak bak düşün taşın
Tez gider gelirim maslahatım var

Kadı der ki var git uğurlar olsun
Dilerim Huda'dan pâyin kurusun
Gelecek yaza dek gözün kör olsun
Zira benim sizden kerahetim var

Pire ile biraz davayı gördük
Kadıya muhzire varınca yorduk
Birkaçın öldürdük beş onun koduk.
Şu günlerde pek çok sefahatim var

RECULİ bulunmaz bizim dengimiz
Pire ile vardı biraz cengimiz
Ne topumuz vardı ne tüfengimiz
Çok şükür Huda'ya fütuhatım var

— 3 —

KÖCEK

Köcek tapşırmalı bir şairle ilk defa karşılaşıyoruz. Bunun XVI. yüzyıl Ermeni şairlerinden Vanlı Köçek olması da mümkündür. Bir bakıma anlattığı olay da bu düşüncemizi doğruluyor.

Destanı, sayın Gündağ Kayaoğlu'na ait 5 numaralı cönkten aldım. Düzenleme tarihi XVIII veya XIX. yüzyıl olabilir.

Tahmas Han eyder hey Ahmet Paşa
Çok zamandır intizarın çekerim
Tenezzül etmezdin sen Kızılbaşa
Kara duman gibi üstüne çökerim

Ahmet Paşa eyder gidi Tahmas Han
Hak kerimdir bu dumandan çıkarım
Sana öğütlerim vardır hemi de
Çıkar yine ülkelerin yıkarım

Tahmas Han çağırır o benim adım
Beşyüz Han'ım vardır kolum kanadım
Bağdat'ı almaktır benim muradım
Kazma vurup temelinden sökerim

Ahmet Paşa eyder ben anı bilmem
Dünyaya bir geldim bir dahi gelmem
Babamdan mirastır Bağdat'ı vermem
Ömrüm oldukça bu hisarı beklerim

Tahmas Han çağırır benlik eyleme
Sakın derin deryaları boylama
Ver Bağdat'ı bana büyük söyleme
Eğri kılıç ile kanın dökerim

Ahmet Paşa eyder bu yazı böyle
Ölmeyince vermem düşmana kelle
Beklerim devletten bir ferman gele
Atın başın Horasan'da çekerim

Tahmas Han hışmetti ednaya hana
Çıkın dağı taşı tutun dumana
Bağdat'ın valisi gelmez imana
Yıllar ile gediklerin beklerim

Ahmed Paşa eyder beni tanırsın
Sanma öyle bu meydanda kalırsın
Şahın bozulmuş bir edna kulusun
Sürer seni İsfehan'a teperim

Tahmas Han çağırır hanlarım serdar
Var mıdır azminiz benle beraber
Beşyüz topum ile bir zembereğim var
Vurup senin elif kaddin bükerim

Ahmet Paşa eyder azimin benem
Koçağım meydanda yüz döndermenem
Ben askerin azın çoğun bilmenem
Vezir hain olsa andan korkarım

Tahmas Han çağırır oklar nizamın
Beynin gibi kaynar Şam'ın kazanın
Sen batmansın ben de senin mizanın
Çeker seni şu meydanda tartarım

Ahmet Paşa eyder atlımdır atlı
Cenkçilerden vardır kaplan sıfatlı
Cezayir tüfekli büsbütün otlu
Sürer seni İsfehan'a teperim

KÖCEK tarif eder bu er meydanı
Bize yardımcıdır Yaradan Gani
Şah'ın kurdu Padişahın aslanı
İkisinin mertliğini söylerim

Yeni Çıktı

EBRU TERİMLERİ
SÖZLÜĞÜ

Hazırlayan :
Uğur GÖKTAŞ

32 s. + 6 siyah - beyaz resim.
+ 2 renkli ebru res. 945 TL.

Dergimizden edinilebilir.

Geleneksel Kültürden Çağdaş Bir Çözüm «TANTUNİ»

Asker KARTARI (*)

GİRİŞ

Her kültür değerinin -ister maddi ister maddi olmayan alanda olsun- bir gereksinmeyi karşılamak üzere yaratıldığı bilinen bir gerçektir ve her kültür ürününün insan yaşamında belli bir işlevi vardır. İşlevini yitiren kültür ürünü unutulup gider, yerine yeni gereksinmeleri karşılayacak bir kültür ürünü geçer. Yeni ürün, ya o kültür tarafından yaratılır, ya da başka kültürlerden alınır. Yabancı bir kültürden alınan ürün, onu alan kültür tarafından kendine uygun biçimde değiştirilir, yani transformasyona uğrar.

Günümüzün yaşantısı insanları belirli zaman dilimleri içinde çalışmaya, dinlenmeye, hatta uyumaya zorlamaktadır. Günlük yaşam koşullarına uymak istemeyen kişiler sosyal yaşamın dışında kalmakta, uyumsuz sayılmaktadırlar. Geleneksel yaşam biçimi ile çağdaş yaşam arasındaki çatışma da işte burada ortaya çıkmaktadır. İki değişik yaşam biçimi hem bir arada, hem de ayrı ayrı olamayacağı için aralarında geçiş noktaları, köprüler oluşmuştur. Yani, çağdaş yaşamın bazı koşulları geleneksel yaşama uygulanmaya başlanmış, geleneksel bir takım kurallar da çağdaş yaşamda geçerli kılınmıştır. Bu şekilde sağlanan uyum, insanların çelişkiler içinde yaşamalarını engellediği gibi, kültürel geçiş yoluyla değişmenin hızını da arttırmıştır. Yeniliklerle karşı karşıya gelen geleneksel kültür, yeni sentezlerin oluşmasıyla zenginleşmiş ve yeni işlevler kazanan geleneksel kültür ürünlerinin ömrü uzamıştır.

Mersin'de 1970'lerden sonra yaşanan hızlı kentleşme, hızlı bir sosyal değişmeyi de beraberinde getirmiştir. 1900'lü yılların başında bir köy olan Mersin, limanın kurulması, ithalat-ihracat türündeki ticaretin artması ve narenciye tarımının çok sayıda işçiye gereksinim duyması sonucunda hızlı bir kentleşmeye sahne olmuştur. 12 Eylül öncesi anarşi ortamı Mersin'e Güneydoğu Anadolu'dan olan göçü arttırmış ve son sayımlara gelindiğinde Mersin nüfusu en çok artan iller arasında yer almıştır. Mersin'in eski yerlilerini oluşturan İçelliler, Mersin nüfusu içindeki çoğunluklarını kaybetmiş ve Urfa, Mardin, Adıyaman gibi Güneydoğu illerinden gelenler önemli nüfusa sahip olmuşlardır. Bugün Mersin'de Demirtaş, Çay, Site, Çilek v.b. mahalleler İçel dışından gelen insanların yaşadıkları yerlerdir.

Bu kozmopolit yapı kültürde de değişmelere yol açmıştır. Mersin'de bir yanda İçel Türkmen kültürü ve yerleşik Çukurova kültürü, diğer yanda ise Güneydoğu Anadolu kültürü bulunmaktadır. Hergün içiçe yaşayan bu insanların kültürel iletişimleri sonucunda yeni kültür sentezlerinin ortaya çıkması çok doğaldır.

Bu çalışmada Mersin'de ortaya çıkan kültürel bir sentez, «TANTUNİ» adlı yiyecek incelenmiştir.

Tantuni'ye Gelinceye Kadar

Ayaküstü yeniden ya da çabucak hazırlanan yiyecekler Türk Mutfağında öteden beri bilinir. İçel yöresinde bugün bile yaygınlığını koruyan sıkma(1) ve börek(2) gibi yiyecekler kolay ve çabuk hazırlanabilen, ayaküstü yenilebilen ve «hamurişi» olduklarından uzun süre tok tutan yiyeceklerdir. Türk Mutfağının özel yiyecekleri olan kebap türleri de yörede ayaküstü yenilebilen dürümler(3) şeklinde hazırlanabilmektedir. Bunların arasında ciğerlerin et gibi şişte pişirilmesiyle yapılan «ciğer kebap» Çukurova İçel'de en çok yenilen yiyecekler arasın-

*) Çukurova Üniversitesi Halkbilim Öğretim Görevlisi

Mersin'de Ayaküstü Yiyecek Satan Ticarethaneler ve Bu Yiyeceklerin Fiyatları Tablosu (20.9.1986 tarihi itibariyle).

Yiyeceğin adı		Şiş kebap (Kuşbaşı)	Adana Keb. (Kıyma K.)	Ciğer Kebap	Peynirli Tost Sucuklu T.	Sandviç Peynirli Sosisli	Sandviç Dönerli Köfteli	Hamburger	Ayran (Bardak)	Meşrubat (Kola)	Şalgam Suyu (Bar.)
Ticarethanenin Cinsi	Adedi										
Kebapçı	38	500	400	400					75	100	60
Ciğerci	89	500	400	400					75	100	60
Sandviçci	23				150	150	250	250	75	100	75

Kaynak: Mersin Belediyesi İktisat MüdürlüğüKayıtları.

da yer alır.

Büyük kentlerimizde çok miktarda satılan **simit**'in Mersin'de sürümü çok fazla değildir. Mersin'de toplam 28 adet simit fırınına karşılık 26 açık ekmek fırını vardır. Batı kültüründen geçen tost, sandviç ve hamburger gibi yiyecekler de Mersin'de yaygın olarak tüketilmez.

Mersin Belediyesi İktisat Müdürlüğü kayıtlarına göre, Mersin'de ayaküstü yemek yenilebilen ticarethanelerin sayıları ve fiyatları verilmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi, bir öğün yemek kebapçıda ve ciğercide - Bir kebap ya da ciğer dürümü ve bir içecek olmak üzere - en az 460 TL., sandviçcide ise - iki tost, bir ayran olmak üzere - en az 375 TL. sına çıkmaktadır.

Bu tablodan ayaküstü yenilebilecek, ucuz fakat «yemek» sayılabilecek bir yiyecek türüne gereksinme olduğu da açık şekilde görülebilmektedir. Böyle bir gereksinmenin karşılanması için ya yeni bir yiyecek yaratılacak, ya da yabancı bir kültürden alınacak bir yiyecek transformasyon geçirerek kültüre katılacaktı. Mersin'de birinci yol geçerli olmuş ve **Türkmen Sıkması, Karakavurma, Et Sote, Sebzeli Kavurma**'nın sentezinden -dürümü 150 TL. olan- **Tantuni** ortaya çıkmıştır. Tantuni ile 210 TL. sına doymak olasıdır, hem de et, ekmek, salata yiyip, şalgam suyu içerek. Bugün Mersin'de ruhsatlı 26 adet tantunici vardır. Ancak kebapçı ve ciğerciler de tantuni yaptıkları için sayı 153'e çıkmaktadır. Bu, tantuninin yaygınlığını göstermektedir.

TANTUNİ

Tantuni oldukça yeni bir yiyecek türüdür. 6-7 yıl önce ilk tantuniler yapılmaya başlanmış Mersin'de. Tantuni ustası olan bir kaynak kişi(4), 35-40 yıl önce, haşlanmış akciğerin nohut büyüklüğünde doğranarak soğanla kavrulduğunu ve seyyar arabalarda ekmeğin arasına konarak ya da dürüm yapılarak satıldığını anlattı. «O zaman pek yiyen olmazdı. Yiyen amele takımıydı. 1945-1946 yıllarında ustamla birlikte Silifke Garajına satardık. Yenecek yemek değildi. 25 kuruşa satılırdı. Sivas, Kayseri'den bahçelerde çalışmaya gelen işçiler yerdi.»

Bir başka kaynak kişi(5), şimdiki Tevfik Sırrı Gür Lisesi'nin bahçesi ve Develi Garajı'nın bulunduğu yerde, şeker bayramlarında lunapark ve panayırların kurulduğunu, bu panayırlarda mangal üzerindeki tepsilerde et kavurma yapılarak dürümler şeklinde satıldığını anlattı. «Evimizdeki bayramlaşma biter bitmez harçlığımızı alır panayır yerine koşardık. Orada salıncak haline getirilmiş kayıklarda sallanır, acıkınca da kavurma dürümleri yerdik. Onun tadını hiçbir zaman unutamam(6).»

Mahmudiye Mahallesi eski taksi alanının köşesinde belediyeden kiraladığı 10 m2'lik barakasında tantunicilik yapan Hasan usta 22 yıldan bu yana kebap ve ciğer kebabı yapıyor. Hasan Usta şöyle diyor: «Seyyar arabalarda 7-8 yıl önce et kavurma satılırdı. İsmini tantuni koyduk. Tantuni Arapçadır(7). Yumuşak yemek manasına gelir. Temiz et getirdik, güzel şekilde hazırladık. Dürüm olarak 2-3 tane yiyenler var. Bir dürümünü 150 liradan satıyoruz, iki açık ekmekle.»

Bu bilgilere göre tantuni'nin ortaya çıkışı 6 ile 8 yıl önceye rastlamaktadır. Yani tantuni 1978 ile 1980 yılları arasında ortaya çıkmıştır.

Ertürk Boyancı'nın(8) anlattığı bir anı bu konuda açık bir fikir vermesi bakımından önemlidir. «1980-1981 öğretim yılında öğretmenlik yaptığım Mersin Ortaokulu Müdürü (İsa Ersöz) bir onarım işi için beni çağırmıştı. Resim öğretmeni olduğum için bu tür işlere yardım ediyor, bilgi veriyordum. Onarım için gerekli malzeme listesini çıkardım. 'Üç civata, üç somun, iki kaynak elektrotu, çivi ... v.b. ile bir tantuni.' Müdür bey listeyi aldı. Fiyatlarını soruyor, bir yandan da bir başka kağıda bu fiyatları alt alta yazıyor. Hesaplayıp parasını verecek, müstahdemler de alıp getirecekler. 'Üç civata elli lira, ..., bir tantuni, elli lira' Müdür bey hesapladı ve parayı verdi. Biz gülüyoruz, tantuniyi onarımda kullanılacak bir gereç sandı diye, fakat tantuniyi biz yiyeceğiz.»

Bu anı bize 1980-1981 yıllarında bile tantuninin yeterince yaygın olmadığını gösteriyor. Yaygın olsaydı okul müdürü mutlaka tanırdı. Çünkü Mersin Ortaokulu Mersin'in en merkezi yerinde bulunmaktadır ve tantuni okul çocukları tarafından sevilen bir yiyecektir(9).

Tantuninin Yapılışı(10)

«Dana etinin kaburga ve kol kısmından yağlı ve siyahlı kısmından yapılır. Nohut kadar doğranıp su konarak suyunu çekinceye kadar haşlanır. Tepsinin kenarına konulur. Müşteri geldiği zaman bir porsiyon et tepsinin çukur tarafına çekilir, pamuk yağı ilave edilir. Yağda kızartıp müşterinin arzusuna göre kırmızı toz biber (acı) katılır, açık ekmekler bu etlerin üzerine bastırılarak yağlanır. Kavrulan et, yağlanıp ortasına soğan, maydanoz, domates konulan açık ekmeğin ortasına serilir. Tuzlanarak dürüm yapılır ve müşteriye verilir. Kızartma yemeyen müşteriye haşlamadan dürüm yapılır. İsteyene ayrıca bir parça limon, süs biberi veya biber turşusu verilir.»

Açıkekmekler

Sayıları 26 olan açıkekmek fırınlarında yapılır(11). Mayasız hamurdan 20 cm çapında ve yufkadan daha kalın şekilde açılarak fırında kurutulup kızartılmadan pişilir. Fırıncılar tarafından belli aralıklarla kebapçı ve tantunicilere dağıtılır. Buralarda bezler içinde saklanır. Çabucak bayatladığından her defasında az miktarda alınır ve bekletilen açıkekmeklerin üzeri sıkıca örtülür. Tantuni ekmekleriyle ciğer ve kebap ekmekleri çap ve kalınlık bakımından biribirlerinden farklıdırlar. Ciğer ve kebap ekmekleri daha ince (hemen hemen tantuni ekmeğinin yarısı kadar) ve çapları daha geniştir (25 cm civarında).

Tantuni Tezgahı

Tantuni tezgahı ister seyyar arabada, ister yerleşik dükkanda olsun aynı yapıdadır. Temel parçalar; ocak, tepsi, baharat, salata, yağ ve su şişeleri ile açık ekmeklerin konulacağı yerler ve dürüm yapılacak alandır. Bunlar, halkımızın yaratıcılığını gösterir biçimde tantuni tezgahında bir mühendis ustalığı ile bir araya getirilmiştir.

Ocak, bütangazla çalışan ve her müşteri için bir miktar eti kızartacak, müşteri olmadığı zaman ise en az miktarda ısı verecek şekilde ayarlanabilir. Piknik tüplerinin yakma aparatları tezgahın alt

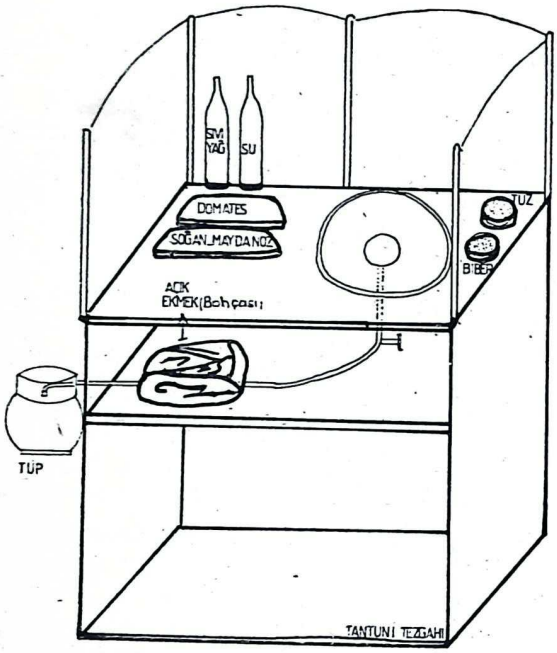

kısmına monte edilir ve gaz bir hortumla aparata bağlanır. Kızartma yapılırken gaz tezgah altındaki vanadan açılarak artırılır, tepsiye yağ şişesinden bir miktar yağ dökülerek et kızartılır. Kızartma bitince gaz vanayla azaltılarak ateş kısılır. Tepsinin ısısını almak için su şişesiyle tepsiye su atılır ve kaşıkla kızartma artıkları kazınarak alınır. Her tantuni dürümü için bu işlem tekrarlanır.

Tepsi, 4-5 cm yüksekliğinde kenarları olan, 50-60 cm çapındaki düz alüminyum tepsilerdendir. Ancak, ateşin sürekli olarak tepsinin ortasına gelmesi ve kaşıkla kavurma ve kazıma sırasında yapılan baskı nedeniyle tepsinin ortasında zamanla 20-25 cm çapında bir çukur oluşur. Bu doğal oluşum tantuni pişirimini de kolaylaştırmaktadır. Kavurmaya hazır etler tepsinin kenarlarına yığılmakta, istenildiği kadar et kaşıkla bu çukura çekilerek eklenen yağla açık ekmekler kolaylıkla yağlanmaktadır. Bu nedenle, yeni tantuni tezgahı hazırlayanlar aldıkları yeni tepsilerin ortasını bakırcı ustalarına çukurlaştırtarak daha baştan hazırlamaktadırlar. Bu şekilde, tantuni tepsisi özel şeklini kazanmış olmaktadır.

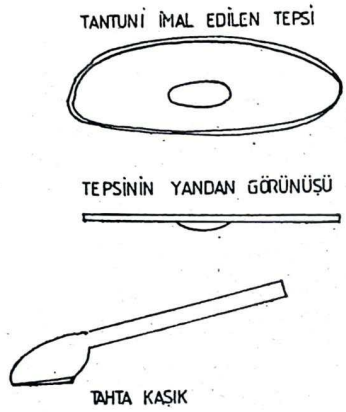

Kaşık, Metal kaşıklar tepsinin çabuk aşınmana yol açtığı için geenllikle ağaç kaşıklar kullanılmaktadır. Kaşıklar karıştırma ve kazıma sırasında yan taraflarından aşınır ve yanlar düzelerek üçgen haline gelir. Böylece, hem kazıma işi kolaylaşır, hem de kaşık küçüldüğü için daha az et alır. Tantunici de bundan yararlanarak sanki dürüme çok miktarda et koyuyormuş gibi kaşığını birçok kez tepsi ile açıkekmekler arasında götürüp getirir.

Tantuni Dürümünün Hazırlanması

Tantuni garnitürü sumaklı soğan, domates, maydanoz ve naneden oluşur. Yağlanmış açıkekmeklerin orta kısmına sıra halinde sumaklı soğan konur. Bunun üzerine ufak doğranmış domatesler yerleştirilir. Demet halinde yıkanmış maydanoz ve naneden birkaç dal alınarak yaprakları elle koparılır ve domateslerin üzerine yerleştirilir. Kızartılmış et kaşıkla bunların üzerine serpilir. Dürüm sarılmadan önce daha önceden sıkılıp şişeye doldurulmuş limon suyu ya da eritilmiş limon tuzu, tuz ve kırmızı toz biber (acı) ekilerek sıkıca dürüm yapılır. Silindir şeklindeki dürüm ortadan ikiye katlanarak yarıya kadar da sarılır ve müşteriye verilir.

Tantuni dürümü, işaret parmağı dürümün katlanmış yerinin arasına, baş parmak ve orta parmak (Yüzük parmağı ile serçe parmak da) dürümün dış iki yanına gelecek şekilde tutulur. Bu şekilde hem dürümün açılması hem de katlandığı için iyice geriler ve domates, limon v.b. den gelen suyla ıslanan dış kısmın yırtılmasını önler. Tantuniyi ilk kez yiyenler bu tutuş şeklini bilmediklerinden, ya yağlı tantuni suyuyla elbiselerini lekelerler, ya da tantuni dürümünü dağıtarak dürüm yeme zevkini tadamazlar.

SONUÇ

Anadolu'nun farklı alt kültürlerinin bir sentezi olarak ortaya çıkan tantuni, Mersin'in kendine özgü kültür yapısının ürünüdür. Mersin'e 25 km uzaklıktaki Tarsus'ta, 30 km uzaklıktaki Erdemli'de ve Çukurova'nın merkezi olan Adana'da bile tantuni yoktur. Ancak, tantuninin bugünkü yayılma hızı dik-

HAİME ANA TÖRENLE ANILDI

Kumru CANKU

Kütahya'ya bağlı Domaniç ilçesinin Çarşamba köyünde birkaç yıldan beri eski bir gelenek canlandırılmaya çalışılmakta, geçmişini unutmamak, gelenek ve göreneklerine sahip çıkmak isteyen köy halkı her yıl eylül ayının ilk haftasında Haime Ana'yı törenle anmaktadır. Hakkında henüz kesin bir bilgiye sahip olamadığımız Haime Ana'yı kimi kaynaklar Osmanlıların atası Kaya Alpoğlu Süleyman Şah'ın annesi, kimi kaynaklar ise eşi olarak göstermektedir.

Süleyman Şah 1231 yılında Câber'e giderken Fırat nehrinde boğulunca Haime Ana, Süleyman Şah'ın oğullarından Ertuğrul ve Dündar beylerle önce Karacadağ'a yerleşir, sonra bir süre Haymana'da kalır. Çok geçmeden Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat I, Ertuğrul Bey'in isteği üzerine Kayı aşiretine Söğüt ve Domaniç'i yurt olarak verir.

Kayı boyu Türkmenleri kışı Söğüt'te yazı Domaniç yaylasında geçirirler. Yine yaylada bulundukları bir yaz günü Haime Ana ölür ve Domaniç'e gömülür.

Yaklaşık 600 yıl sonra Osmanlı soyunu araştıran Sultan Abdülhamit, Haime Ana mezarının Domaniç'e sekiz kilometre uzaklıktaki Çarşamba köyünde bulunduğunu öğrenir ve rûmî 1308 yılında köyde bir türbe yaptırır. Ulaşımı sağlamak için de Bursa'dan Çarşamba köyüne kadar yol açtırır.

Türkbenin yapıldığı 1308 (1892) yılından başlayarak her yıl İstanbul'dan gönderilen pirinç ve kuru üzümle etli pilav pişirilip Haime Ana'yı anma gününde törene katılan herkese dağıtmak gelenek haline getirilir. Bu gelenek Cumhuriyetin ilânına kadar sürdürülür. Cumhuriyet kurulduktan sonra artık saraydan erzak gönderilmediği için törenler de sona erer.

Cumhuriyet devrinde ilk kez 1960'lı yıllarda Muhtar Boyacı Ahmet'in girişimiyle tekrar başlatılan törenlere bir süre sonra ara verilir. Nihayet 1986 yılında «Haime Ana'yı Yaşatma Derneği» kurulur ve Çarşambalılar kendi olanaklarıyla eski geleneği sürdürmeye çalışırlar. Etli pilav, yerini etli bulgur pilavı ve ayrana bırakır. 12 Eylül'den sonra kapatılan dernek 1983 yılında açılır ve törenler yeniden başlar.

Bu yıl Haime Ana'yı anma töreni, 6 eylül cumartesi günü Haime Ana türbesinin bahçesinde. Bursa Belediyesi Tasavvuf Musikisi Cemiyeti üyelerinin okudu Mevlid'le başladı, günün anlamını belirten konuşmalar ve yöre şairlerinin okuduğu şiirlerle devam etti. Türkbedeki tören bittikten sonra 400 m. ötede köyün eteğindeki geniş düzlükte kurulmuş, hasırdan yapılma iki çadırdan oluşan, içleri renk renk kilim ve halılarla döşenmiş yörük obası ziyaret edildi. Herkes meydanda toplandıktan sonra ilk olarak, Domaniç Lisesi Müdür Yardımcısı Ertuğrul Arıkan'ın çalıştırdığı Domaniç Belediyesi Halk Oyunları Ekibi gösterilerine başladı. Kız ekibinin oyunlarından sonra şenliğe konuk olarak katılan Bursa Kılıç Kalkan Ekibi, Keles yöresi kız ve erkek oyunlarını oynadı. Ev sahibi Domaniç Halk Oyunları Ekibi'nin oynadığı erkek oyunlarından sonra Erdinç Çetinkol yönetimindeki Bursa Belediyesi Tasavvuf Musiki Cemiyeti Türk sanat Müziği'nden eserler sundu. Bu yıl cirit oyunlarına yer verilmeyen şenlik, geleneksel etli bulgur pilavıyla sona erdi.

Her yıl Çarşamba köyünde düzenlenen şenlik, bir gün ara verildikten sonra Söğüt'te devam eder. Yayladaki çadırlar sökülerek Söğüt'e göçülür, orada obalar tekrar kurulur. Bu yıl yurt dışından bir çok bilim adamı Söğüt'teki Ertuğrul Gazi şenliğini

---

kate alınacak olursa, çok yakın bir gelecekte çok geniş bir alana yayılabileceğini söyleyebiliriz. Türk Mutfağı tantuni ile yeni bir ürün kazanmıştır. Bir gereksinmeyi geleneksel damak zevkine uygun olarak karşılayan tantuni, kolay, ucuz ve kısa zamanda karın doyurup uzun zaman tok tutan bir yiyecek olduğu için, çağdaş yaşamdan gelen bir sorunu da çözmüştür.

---

1) Taze yufkayla peynir-soğan karışımından yapılan dürüm.
2) Sacda yapılan, içi kıyma, ıspanak ya da peynirli börek.
3) Yörede dürüm'e «**sokum**« da denilmektedir.
4) Kaynak kişi **Hasan Tahsin Yelkenaç**, 1938 Mersin doğumlu, ilkokul mezunu, tantunici.
5) Kaynak kişi **Ferruh Yardım**, 1948 Mersin doğumlu, Yükseköğrenimli, prodüktör.
6) Kayıklarla yapılan salınacaklar da yöreseldir. Bu nedenle bir tablonun fotoğrafı ve çizim verilmiştir.
7) Arapça sözlüklerde bulunamamıştır, yöredeki Arap kökenliler de böyle bir sözcüğün Arapçada olduğunu bilmediklerini söylüyorlar.
8) Kaynak kişi **Ertürk Boyancı**, 1952 Mersin doğumlu, Yükseköğrenimli, öğretmen.
9) Bugün Mersin Ortaokulunun çevresinde en uzağı 400 metrede olmak üzere 6 adet yerleşik tantunici vardır. Okul zamanı çevreye seyyarlar da gelmektedir.
10) Bu tarif **Hasan Tahsin Yelkenaç**,tan alınmıştır.
11) Bu sayı ruhsatlı fırınlara aittir. Açıkekmeklerin mahalle aralarındaki ruhsatsız fırınlarda ve evlerde de yapıldığı ve dağıtıldığı bilinmektedir.

YAĞCIBEDİR YÖRÜKLERİ ve HALILARI

Aydın AYHAN

1971 Malazgirt savaşından sonra Türklere açılan Anadolu topraklarına hemen bu tarihten sonra Müslüman Türk aşiretleri dalgalar halinde gelmeye başladılar. Bu aşiretlerin bazıları «darül cihat», bazısı kendilerine yeni açılan bu yerlerde hayvanlarına otlaklar aramak için bazıları da İç-Asya'daki karışıklıklardan kaçmak için Anadolu'ya gelmişlerdi. Bunlara bir yüzyıl sonra Moğol önünden kaçanlarla yeni bir göç dalgası daha eklendi. Ve çok kısa bir zaman sonra Türkler Bizans'ın Anadoluda'ki başkentlerine çok yakın kale ve kentlerde bile koloniler, devletler kuruverdiler.

Bunlardan Söğüt'teki **Karakeçili** aşireti beyi Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Bey'in kurduğu Osmanlı beyliği bir cihan imparatorluğu olunca topraklarında yaşıyan konargöçer aşiretleri bir çok ekonomik ve politik sebeplerle konargöçerlikten (türkmenlikten) çıkarıp(1) belli mahallere yerleşikliğe geçirmek istemişti. 1691 yılı başlarındaki bu iskan hareketinde daha çok toroslarda yaylayan **Yaycı** aşiretleri «Adana İskanı»na yerleştirilmişlerdi(2). Burada sıtmadan kırılmaya başlıyan Yaycı yürükleri daha sonraki yıllarda bu iskan mahallinden kaçarak İmparatorluğun değişik yörelerine dağılmışlardı.

Başbakanlık arşivindeki belgelere göre Yaycı yürüklerinin iskân bölgeleri genel olarak şöyledir: Kırşehir, Bozok, Halep Karahisar-ı şarki, İçel sancağı Anamur kazası, Alaiye sancağı Manavgat kazası, Adana sancağı Yüreğir kazası, Kengırı sancağı Kargu kazası, Paşa sancağı Edirne ve Filibe kazaları, Hüdavendigâr sancağı Tarhala ve Kete kazaları, Kütahya sancağı Şehylu kazası, Aydın sanccğı Yeni şehru Aydın kazası, Niğbolu sancağı Tırnova kazası, Sivas Yeni İl kazası, İçel sancağı Silifke kazası, Konya sancağı Aladağ kazası, Biga sancağı Balya kazası, Karasi (Balıkesir) sancağı Sındırgı kazası(3).

1723 tarihli Karasi sancağı kadısına gönderilen bir fermanda(4): Adana İskanında «cebehane-i amire»ye yılda «seksen kabza keman» vermekle vergilendirilmiş olan Yaycı yürüklerinin buradan kaçıp Karasi sancağı Sındırgı kazası Bedürlü «nam karyeye» (adındaki köye) yerleşmiş oldukları yazılıdır. Devlete vergi olarak «keman» yani yay verdikleri için «Yaycı» diye isimlendirilen bu yörükler Bedürlü denilen yere yerleştikleri için zamania Yağcı Bedirli denilmeye başlanmışlardır. Yörüklerin aşiret isimleri olan «Yaycı» kelimesinin zaman içinde «Yağcı»ya döndüğünü görmekteyiz(5).

Şerriye sicillerindeki daha önceki yıllara ait kayıtlarda da Yağcı Bedir yörüklerine ait bir bilgiye rastlanmaktadır. Bu kayıtlara göre 1700 lerin ilk yıllarında Balıkesir civarına geldikleri anlaşılan bu aşiretin o zamanlar çeşitli eşkiyalık ve öldürme olaylarına karıştıkları anlaşılmaktadır[6].

Yörük aşiretlerinin ikinci iskan hareketi bugün bile bütün Yörük, Çepni ve Türkmen köylerinde anlatılagelmekte olan 1862-1864 yılları arasındaki Bursa Valisi Ahmet Vefik paşa tarafından gerçekleştirilen iskan harekatıdır[7]. Bu iskan harekatından sonra Yağcıbedir yörüklerinin bir kısmı göçlerini bırakarak tamamen yerleşikliğe geçmişler bir kısmı ise bugün bile yaylalarına çıkmaktadırlar. 1859 - 1864 yılları Şerri sicillerine göre[8] Balıkesir civarındaki Yağcıbedir aşiretlerinin yayılışları söyledir: Sındırgı'nın içi, Sındırgı Kulakkesen iskanı, Sındırgı Gölçük köyü, Kepsut Ahmet Öldü civarı, Kepsüt Karacakışla iskânı, Kepsut Ovacık iskânı, Bigadiç Nizan köyü civarı Kavakdere iskanı, Bigadiç İlyas köyü civarı, Bigadiç Kanlıkavak mahalli, Sındırgı Çekirdekli köyü Tapçı kuyusu iskanı, Çömlekçi köyü Yalvadiç alanı denilen yer, Ayazment Kızılçukur denilen yer, Ayazment Bakırdamı denilen yer.

Bu iskan mahallerini bugünkü tapu sicilleriyle karşılaştırdığımızda Yağcıbedir aşiretlerinin daha sonraki yıllarda bazı yer-değiştirmeler yaptıkları görülmektedir. İskan defterine göre bugün Yağcıbedir aşiretlerine ait olması gereken Bigadiç civarındaki Kanlıkavak ve Kavakdere denilen köylerde bugün Çepni aşiretlerine mensup köyler bulunmaktadır[9].

Bugün Sındırgı civarında Karakaya, Eğridere, Alakır, Çakıllı, Eşmedere ve Gölcük köyleri Yağcıbedir aşiretlerinin köyleridir[10].

Yörük aşiretleri genel olarak hayvancılık ile geçinirlerdi. Konargöçerlikleri hayvan ve hayvan ürünlerine bağlıydı. Genellikle, keçi ve koyun besleyen yörükler ayrıca binmek için at, taşımak için de deve beslerlerdi.

Hayvan besliyen bütün toplumların bugün bile en önemli sorunu yemdir. Hayvanlarına taze ve bol ot bulmak için iklim şartlarına göre kışın kışlakta oturan yörükler yazın yaylalarına çıkarlardı. Hayvan ürünü olarak et, süt, yağ, peynir, yapağı elde

---

izlemek istediğinden aslında 8 eylülde yapılması gereken şenlik 17 eylüle bırakılmıştır. Söğüt'de dört gün sürecek olan şenlikte ilk kez Ertuğrul Gazi adına yağlı güreşler düzenlenerek, yurdun çeşitli yörelerinden âşıkların katılmasıyla bir âşıklar şöleni yapılacak, çeşitli tiyatro eserlerine, ortaoyunlarına, Bursa Kılıç Kalkan Ekibi Domaniç Halk Oyunları Ekibi'nin gösterilerine yer verilecek, ayrıca bir «Osmanlı Tarihi Sempozyumu» yapılacaktır. Gelecek yıl (1987 eylülünün ilk haftasında) Halme Ana'nın gerçek kimliğini belirlemek amacıyla Domaniç'de de bir sempozyum düzenlenmesine karar verilmiştir.

eden yörükler bunların yanı sıra hemen her aşiretin kendilerine özgü renk ve figürlerini içeren halı, kilim, çuval, heybe, torba dokurlardı. Eskiden günlük gereksinmeleri için ve çadırlarına yaygı olarak dokudukları bu eşyalar bugün pek büyük bir çoğunluğu tarım ile uğraşan yörük köylerinde tarımın yanı sıra önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir.

Balıkesir'in en önemli özelliklerinden biri de Sındırgı köylerinde dokunan Yağcıbedir halılarıdır. Bugün olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Yağcıbedir yörüklerinin halıları aranan ve övülen halılardı[11].

Geçen yüzyılın sonlarında İmparatorluğun genellikle gayrımüslim tebaası eliyle ve kapitülasyonların sağladıkları ayrıcalıklardan yararlanan İngiliz, Fransız ve Alman tüccarların şirketleri yasıtasıyla[12] Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilmeye başlayan Anadolu halıları araya giren uzun yıllar süren harpler nedeniyle Avrupa piyasalarından çekilmişti.

60'lı yıllarda önceleri Almanya'ya başlıyan işçi göçü ile Anadolu'dan yurtdışına çıkan işçilerimizin Avrupa'ya götürmeye başladıkları halı ve kilimler büyük rağbet görüp halı pazarlarını kızıştırınca, Anadolu halıları İran ve Afgan halılarının yanı sıra halı galerilerinde görülmeye başladı. 60 lı yıllardan sonra halıcıların Avrupa'ya ihraç ettikleri halıların içinde bir köy ismi, daha doğrusu bir yörük aşiretinin ismi çokça geçer oldu.

Artık son zamanlarda çıkarılan belli başlı bütün halı kitaplarında Yağcıbedir halılarından da bahsedilmektedir.

Yağcıbedir halılarının en büyük özelliği renk ve desenleridir. Desenlerde geçmişe oranla bazı farklılıklar görülse de renkler yüzyıllar boyu hemen hiç değişmemiştir. Bu halılar dokunuş amaçlarına göre biraz farklı boyutlarda dokunsalar da, halılarda genel ölçek; tezgâhların farklılığına göre 110 - 200 veya üç, beş santim farklılıklardır. Çok eskiden Yağcıbedir tipi kilimler de dokunmaktaysa da bugün halıların yanında bu tamamen unutulmuş ve kaybolmuştur.

Yukarıda boyutlarını verdiğimiz standart halı tipinden başka çeyrek halı, heybe, yastık ve kuşak da dokunmaktadır. Seccade tipinde 70x135 cm ölçülerindeki halılara çeyrek halı denir. At terkileri için dokunan haybelerin bağlantı kuşağı kilim dokumadır. Heybelerde kıyı bordür olarak halılarda da çok sık kullanılan heybe suyu motifi kullanılır. 70x40 boyutlarında dokunan yastık evlerde divan yastığı olarak kullanılmaktaysa da son zamanlarda satışı az olduğundan pek dokunmamaktadır. Kuşak, 4x400 (500) cm boyutlarındadır. Uçları ayrıca saçaklı ve boncukludur.

Yağcıbedir halılarının standart boyutlarının taban halılarına göre küçük boyutlarda olması, yüzyıllar boyu süregelen konar göçerlik alışkanlıklarında taşıma kolaylığı sağladığı içindir.

Yağcıbedir halılarını tarih içinde değişik devirlerde inceliyebiliriz.

1. dönem, **en eski halı örneklerinden** bu yüzyılın başlarına kadar gelen dönemdir. Bu döneme Yağcıbedir halılarının altın devri diyebiliriz. Gerek desen zenginliği gerek renklerin temizliği, saflığı bakımından en değerli halıların dokunduğu dönemdir. Bu dönem halılarında bir «sıyırdım»[13] dakl ilmik sayısının 60 a kadar çıktığı görülür. Bu sayı daha sonraki devirlerde gittikçe düşmektedir. Bu dönemde yörüklük gelenekleri henüz bozulmadığından örnek çeşitleri alabildiğine zengindir.

2. dönem, 1900 lü yıllardan başlıyarak 1960 lara kadar gelen bir dönemdir. Boyalar, renkler saflıklarını, kalitelerini korudukları halde desenlerde büyük bir fakirleşme ve tekrar görülür. Bunların nedeni yüzyılımızın başındaki büyük kuraklıklardan dağlardaki otların kuruması, hemen bu kuraklığı takip eden yıllarda bütün Anadoluyu kasıp kavuran «çekirge felaketi»nin yol açtığı büyük hasar nedeniyle hayvanların pek çoğunun kırılması, bu yüzden halı hammaddesinin azalması, bu yılları takip eden yıllarda sırasıyla Balkan, Birinci Cihan harbi ve Kurtuluş savaşında köylerdeki erkek nüfusun askere alınması ve köylerdeki erkeklerin yüklendiği bir çok işi yapmak zorunda kalan kadınların halı dokumaya vakit ayıramamaları, Yunan işgali sırasında köyleri basan Yunan askerlerinin soyabilecekleri tek şey halı olduğundan eldeki orijinal halıların götürülmüş olması, zaten yukarıda saydığımız nedenlerle uzun yıllar halı dokumayan kadınların bu soygunlarla önlerinde örnek de bulamayıp orijinal motifleri unutmuş olmasını sayabiliriz.

3. dönem, 1960 lı yıllarda başlıyan tüccarların eliyle Avrupa'ya büyük miktarda halı yollanmasıyla açılan boşluğu doldurmak amacıyla kalitesi çok düşük halıların dokunmasıdır. Bu döneme «sahte Yağcıbedir» halılarının hakim olduğu dönem de diyebiliriz. Talebin çoğalması neticesi civar köylerde de gittikçe fazlalaşan tezgah ve dokuyucu sayısı ipin tamamen fabrika ipine ve boyanın fabrika boyasına dönüşmesine, böylece kalitenin düşmesine yol açtığını söyleyebilriz. Bu dönemde kalitenin çok düşmüş olması halı satışlarırını doğrudan etkilemiştir. Gene bu dönemlerde otantik Yağcıbedir halılarında olmayan birtakım renkler ve desenler de halılara girerek halıların yozlaşmalarını hızlandırmıştır.

4. dönem, 1980 lerle başlıyan yeni dönemdir. Bu yıllardan başlıyarak halıcılık bütün Sındırgı ve Bigadiç köylerinden başlıyarak diğer komşu kaza ve illerin köylerine de sıçramıştır. Kendi yörelerinde kendilerine özgü isimlerle halıları olduğu halde Demirci, Simav ve Bergama yörelerinde de Yağcıbedir halıları dokunmaya başlanmıştır. Bugün yalnız Sındırgı çevresinde altmışyedi köyde tütüncülüğün hemen yanısıra, bazı köylerde ise tütüncüğün de önüne geçmiş bir gelir kaynağı olmuştur halıcılık.

Yağcıbedir halıları tip olarak üç gurupta toplanır:

1. Sındırgı tipi Yağcıbedir halıları
2. Kepsut tipi yağcıbedir halıları
3. Bergama tipi yağcıbedir halıları

Her üç halı tipinde de renk skalası aynıdır. Halılardaki desen düzeni farklıdır.

Sındırgı tipi Yağcıbedir halıları:

Desen bakımından en zengini, bir başka deyişle en gelişmişidir. Genellikle çift mihraplıdır. Çok eski halılarda tek mihraplı olarak dokunanlara rastlanıyorsa da son elli, altmış yıldır çift mihraplılar adeta Sındırgı tipinin sembolü olmuştur. Estetik bakımdan daha alımlı olmaları, seccade tipine giren tek mihraplıların yanı sıra daha fazla kullanım alanı bulmaları nedeniyle satımları fazla olduğundan bu tipe dönülmüştür. Kıyı bordür ya «karagöz» tabir edilen boncuk nakışlı, yada «heybe suyu» denilen çam kozalağı nakışlıdır. Bazı türlerinde mihrap altlarında canavar, ve çok stilize edilmiş bu canavar motifini tamamlayan koyun, geyik veya at motifleri bulunur. «Elli» tabir edilende ise göbekte yıldızın etrafında çeşitli yerlerde kartal motifleri bulunur. Bunların araları çiçek, yıldızlarla doldurulmuştur[14].

Kepsut tipi Yağcıbedir halıları:

Bunlar tamamen seccade tipi ve takmihraplıdırlar. Renk skalası tamamen Sındırgı tipi halıların aynıdır. Geniş bir dikdörtken içinde ayak basma yeri belirtilmiş, içi yemiş, çiçek veya yıldızlarla doldurulmuştur. Kıyı bordür çift veya çok sıra boncuk işlemelidir[15].

Bergama tipi Yağcıbedir halıları:

Seksen, yüz yıl önceki örneklerde görülür. Bugün tamamen ortadan kalkmış gibidir. Son zamanlarda seccade tipi olarak tektük rastlanmaktadır. Tekmihraplıdır. Kıyıbordür boncuk işlemelidir. Ayaklık yoktur. Mihraptan aşağıya çiçek veya yıldız dizileri dökülür gibidir[16].

Genel olarak Yağcıbedir halılarının en belirgin karakteri renklerinde görülür. Koyu lacivert, koyu mavi (kara mavi) kırmızı, kara kırmızı, siyah ve çok az da beyaz kullanılır. Renkler yerel olarak isim değiştirirler. Köylüler koyu mavi ve lacivert siyaha «gök», kırmızıya ise «sarı»da demektedir.

Bu renkler köylerde «kök boya» denilen, birtakım doğal bitki yaprağı ve köklerden elde edilir. Bazı renkler tek, bazı renkler birçok bitkinin karıştırılmasıyla elde edilir. Boyama usulleri genellikle dışarıya söylenmemekte, bir aile sırrı olarak saklanmaktadır. Eskiden bu boyama sırlarının» evin kızına öğretilmeyip gelinlerine öğretildikleri, kızların evlenip gidince sırrı gelin gittiği eve götürebileceği» söylenirdi. Bugün tezgah sayısının çok fazla olması nedeniyle boyacılıkta kimyasal boyalar da kullanılmakta yada fabrikada boyatılmakta ama daha sonra birtakım ev usulleriyle bu boyaların da kalıcılığı sağlanmaktadır.

Boyama işleminde kullanılan başlıca bitkiler-şunlardır: Alabada kökü, Murt yaprağı, Keklik otu, Adaçayı, Mazı, Yabani kestane, Nar ve ceviz kabuğu, yapışkanotu. Bu otlar kazanlarda her boyayan kişinin kendi bildiği ve genellikle gizlediği zaman ve miktarlarda kaynatılır. Kazana atılan yün çileleri de gene belli sürelerle kaynatılır veya dinlendirilir. Son işlem «sığır sidiğinde» bekletme ve çilelerin üzerine «meşe külü serpme» olayıdır. Bu aslında bir mayalanma süresidir. Bu işlemle rengin kalıcılığı sağlanır. Yüzyıllar boyu edinilen tecrübelerin sonunda elde edilen bu bilgilerle boyanan çileler daha sonra yıkanıp askılarda kurutulur. Bu tür boyamadan geçen ipler solmazlar. Renkler hiçbir zaman birbirine karışmaz. Zaman geçtikçe halıların parlaklığı artar. Halılar kullanıla kullanıla incelir, zarifleşir; «ipekleşir».

En iyi Yağcıbedir halıları «atkısı-çözgüsü» yün olan ve elde eğirilen yapağıdan elde edilen yünlerden dokunanlardır. Bu iplerin en iyisi ve önemli yanı «yaylı hayvanının» yününden elde edilen ve ilkbahar kırkımı yapağıdan eğirilenidir. Yüksek yaylarlarda yaylayan koyunların yünü daha uzun, daha sağlam ve daha yumuşak olur. Yaylalarda temiz hava, taze ve bol çayırların yanı sıra bütün kış yağan yağmur ve kar ile hayvanların yünü doğal olarak yıkandığından bu yünler daha temiz ve sağlam olur. Koyunlar kırkıldıktan sonra yünler «kirman» denilen çıkrıklarda eğirilerek ip haline getirilir. Bu ipler daha geniş satıhlarla birbirlerine sarılırlar. Fabrika ipleri, makinalarda kırıldığı için sarılma sathı daha kısa olur bu yüzden dayanıklılığı azdır. Bu tür yapımı telaşlı ve zahmetli olduğundan son zamanlarda genel olarak bütün halılarda fabrika ipi kullanılır olmuştur. Bu fabrika iplerinden Balıkesir ipi, diğer Demirci, Uşak ve başka fabrikaların iplerinden daha sağlam olduğundan tercih edilmektedir. Balıkesir ipi dışındaki diğer fabrikalarda ipin dayanıklılığını arttırmak için ipe bir tel de orlon katılmaktadır. Bu ipler belki Balıkesir ipine nazaran daha ucuz ise de içindeki sentetik ipten dolayı halıların kalitelerini düşürmektedir.

Yağcıbedir halılarında bütün yörük ve Anadolu halılarında olduğu gibi «Gördes düğümü, veya Türk düğümü» ile ilmek atılır. 1 cm² deki ilmek sayısı dokuyanların ustalığına ve ipin kalınlığına göre değişir. 1 cm deki ilmek sayısı kalitesiz halılarda 3 ilmek, orta kalite halılarda 3,5 veya 4 ilmek, iyi halılarda 4,5 ve çok, eski halılarda 6 ilmek bulunmaktadır. Son zamanlarda bazı tezgahlarda özel itina ile ilmek sayısı ancak 5,5 kadar çıkarılabilmiştir. Köylerde ilmek sayısı «sıyırdım»ına göre belirlenir.

Yağcıbedir halılarında göbekte İran etkisindeki diğer Anadolu halıları dışında Selçuklu halılarında görülebilen stilize hayvan motiflerine her zaman rastlamak mümkündür. Bütün şekiller geometriktir. Motiflerin tam simetrik olduğu söylenemez. Ancak çift mihraplı halılarda simetriye dikkat ediliyorsa da elde dokunan halıların özelliği bazı kaymalar olabilir.

Halıların genel motifleri

Değişik canavar motifleri, çok boynuzu, kartal, akrep, kırkayak, kelebek, yıldız, çiçek, hayat ağacı, yemiş, çınar yaprağı, çam kozalağı, pıtrak, kıvrım yanışı, ısırgan, mızrak yanışı, göz, boncuk anaktar, sıkça rastlanan şekillerdir.

Sındırgı tipi Yağcıbedir halılarının karakteristik özelliği olan canavar motifi zamanla Yağcıbedir aşireti dışında dokunun halı tezgahlarında gittikçe yozlaştırılmış bazı halılarda bu tamamen koca bir üçkene dönmüştür. Son zamanlarda bu şekli «çadır» demeye başlamışlardır. Gene ayni halı tipinde canavar motifine ters oturtulmuş koyun, geyik veya at motifleri gene aynı yozlaşma nedeniyle çarpıtılmış ve bugün «terazi» denmeye başlanmıştır.

Eskiden beri iyi kaliteli Yağcıbedir halıları daha tezgahında satılmakta pazara çıkmamaktadır. Her cumartesi Sındırgı'da kurulan halı pazarında iyi kalite halı bulmak güçtür. Fakat genede yüzlerce halı buralarda sergilenmektedir. Son yıllarda Yağcıbedir halılarının aranır olması ve tezgah sayısındaki önemli artışla birlikte halı ticaretinin canlanması ile bazı küçük kooparatifleşme çalışmaları başlamıştır. Gene de İzmir'de ve İstanbul'da oturan büyük tüccarlar toplayıcıları eliyle çok büyük miktarlarda halıları yurt dışına ihraç etmektedirler. Özellikle Yağcıbedir aşiretleri dışındaki yörük ve manav köylerinde dokunan halılar geleneksel motifler bilinmediğinden benzetme yoluna gidilmektedir. Gene bu köylerde kurslar açarak halıcılığı yayan Köy İşleri Bakanlığı'nın halıcılık öğretmenleri geleneksel motifleri tanımadıkları için Kafkas motifli halıları dokutmaktadırlar. yakından Yağcıbedir halılarıyla bir ilgisi olmayan bu Kafkas tipi halılar Ankara, İzmir ve İstanbul'daki bazı halıcılarda Yağcıbedir halısı diye satıldığı gibi son zamanlarda Avrupa'da yayınlanan halı kataloglarında da Yağcıbedir halıları diye tanıtılmaktadır[17].

Yapılan festival ve sergi çalışmalarıyla alıcı ve eğitici biraz olsun eğitildiği için klasik halı tipine yeniden bir dönüş vardır. Ayrıca gerek estetik gerekse malzeme elverişliliği yönünden beyazı bol halıların son birkaç yıldır piyasada tutulduğunu görüyoruz. Estetik açıdan daha canlı görüldüğü için «tarlası», halının ortası, tamamen beyaz, ama yalnız Yağcıbedir orijinal motifleriyle örülmüş bu halılar gittikçe revaç bulmaktadır.

Son olarak Yağcıbedir halılarını alırken dikkat edilecek bir kaç noktayı belirtmek isterim.

Önce halının en büyük özelliği olan boyanın kökboya olmasına dikkat edilmelidir. Kırmızı veya lacivert boya halının beyaz kısmına solduysa boya kök boya değildir. Kimyasal boya ayrıca yıkama işleminde de solar. Yıkatma son zamanlarda aranan bir özellik olmuştur. İzmir ve İstanbul'da birtakım fabrikalarda bazı metodlarla halılar yıkanır ve kurutulur. Bu yıkama işlemi halılara daha bir canlılık, zarlılık, parlaklık getirmektedir. Yıkanmış halılar alt havının temizliğinden kolayca anlaşılır. Tezgahtan yeni çıkmış bir halının genellikle kullanılan malzemeden dolayı hafif koyuna çalan bir kokusu vardır. Kısa bir kullanma ile bu koku tamamen kaybolur. Yıkanmış halılarda ise hiç olmaz. İkinci dikkat edilecek husus halının kıyı bordürlerinin kaymış olup olmadığıdır. Halı yere serilince dikkatli bir göz bunu hemen farkeder. Bir başka önemli nokta da halının terazisinin düzgün olmasıdır. Halının bir tarafından iki ucu bir araya getirilir, diğer ucu kendiliğinden üst üste geliyorsa halının terazisi düzgün demektir. Genellikle kıyı çarpıklığı ve terazinin kaymış olması tezgah ve dokuyucu hatalarından meydana gelir ve pek istenmez.

Bu halıların bir başka özelliği de «abraj»lı oluşudur Yani aynı renk içinde hafif farklılıklardır. Bu bir bakıma halıların elde boyandığının bir belges olmaktadır. Çünkü çilelerin her tarafı kazanlarda aynı kıvam boyanmaz. Fabrika boyasında bu renk farklılıkları pek olmaz. Gene de fazla renk farklılığı istenilen bir şey değildir. Bazı dokuyucular bilerek halıların bir tarafına ipin evde boyandığını ispat etmek için hafif bir abraj koyarlar.

Geleneksel motiflerin dışında, bazı müzelerdeki halılardan örnekler alınarak dokunan halılar da orijinal Yağcıbedir halıları olamazlar. Ayrıca otantik renk skalasını içeren renklerin dışında kullanılan «sarı, yeşil, havai mavi» gibi renkler de orijinal halılar değildir.

Yağcıbedir halıları geometrik motiflerden oluştuğu için her türlü mobilya türü ile kolayca uyum sağlar.

---

1) Osmanlı İmp. Aşiretleri İskân Teşebbüsü-Cengiz Orhonlu S: 49
2) Balıkesir Civarında Yürük ve Türkmenler-Kamil Su S: 93
3) Osmanlı İmp. Oymak, Aşiret ve Cemaatler-Cevdet Türkay S: 763, 767
4) Balıkesir Civarında Yürük ve Türkmenler S: 94
5) Bu aşiretle ilgili bütün yayınlarda «Yayıcı, Yaylakçı» isminden «Yağcı» isminin türediği yazı yazılıyorsa da yanlıştır. Ayrıca Yağcıbedir halılarına ilgi artınca bir köy imamının etkisiyle, atalarının Bedir savaşında Hz. Muhammed'in yanında savaştıkları ve oradaki gazilere «yağ» taşıdıkları iddiasıyla dini bir kisve de alınmak istenmektedir.
6) Balıkesir civarında Yürük ve Türkmenler S: 78, 85, 92, 93, 94, 141
7) Yurt Ansiklopedisi S: 1127
8) Balıkesir Civarında Yürük ve Türkmenler S: 159, 160
9) Çepniler-Kadıoğlu İsmail Hakkı S: 40, 41
10) 50. yılda Balıkesir S: 381
11) Aşiret, Oymak ve Cemaatler S: 763, 767
12) Der christliche Orinet, Dr. Lucius-Berlin 1897 Batı Anadolu Halıcılığı-Türk Dünyası Araştırmaları S: 95

(Devamı 34. Sayfada)

YAĞCI BEDİR HALILARINDA HAYVAN MOTİFLERİ

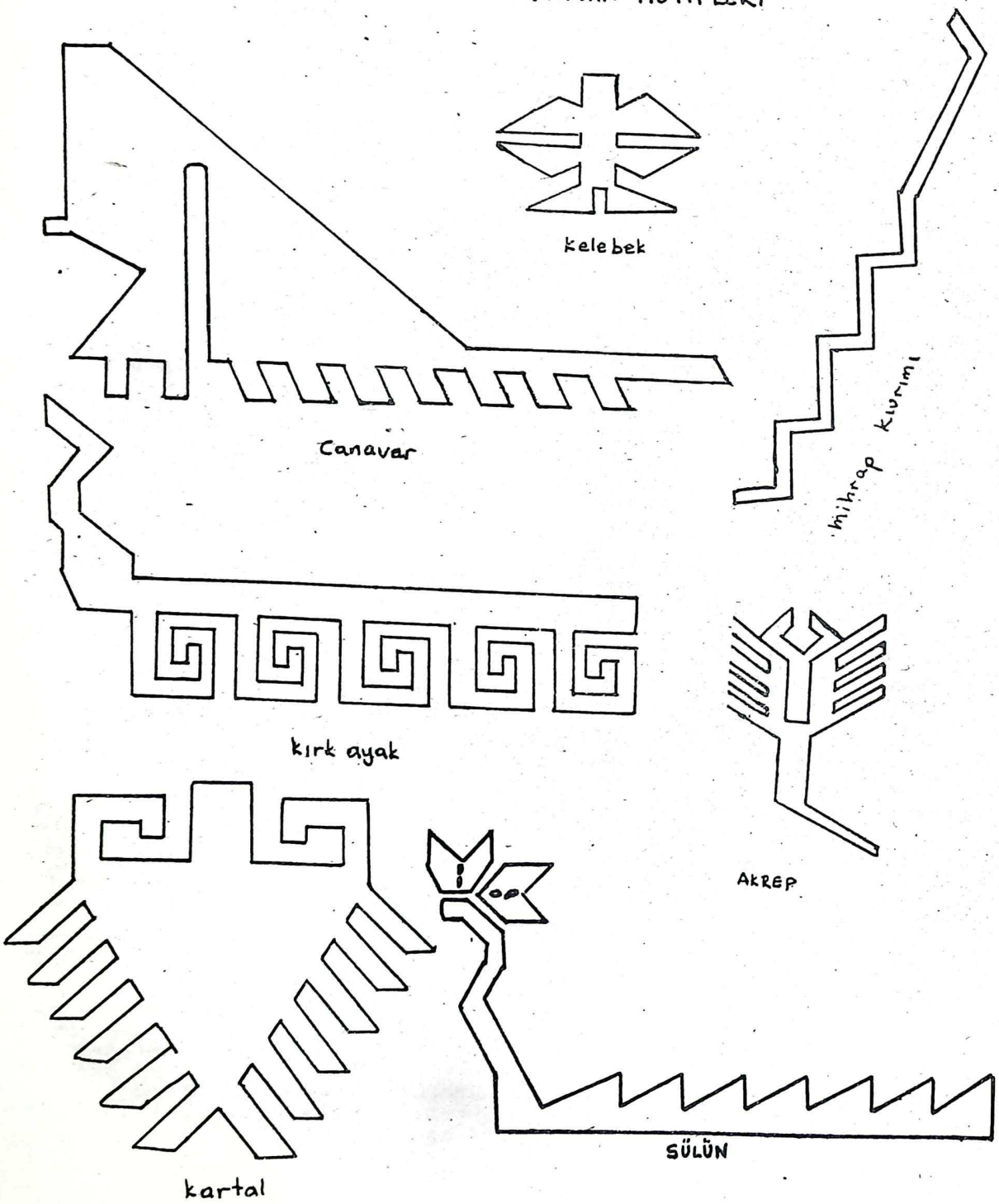

YAĞCI BEDİR HALILARINDA- YILDIZ MOTİFLERİ, ARA VE KENAR SÜSLERİ

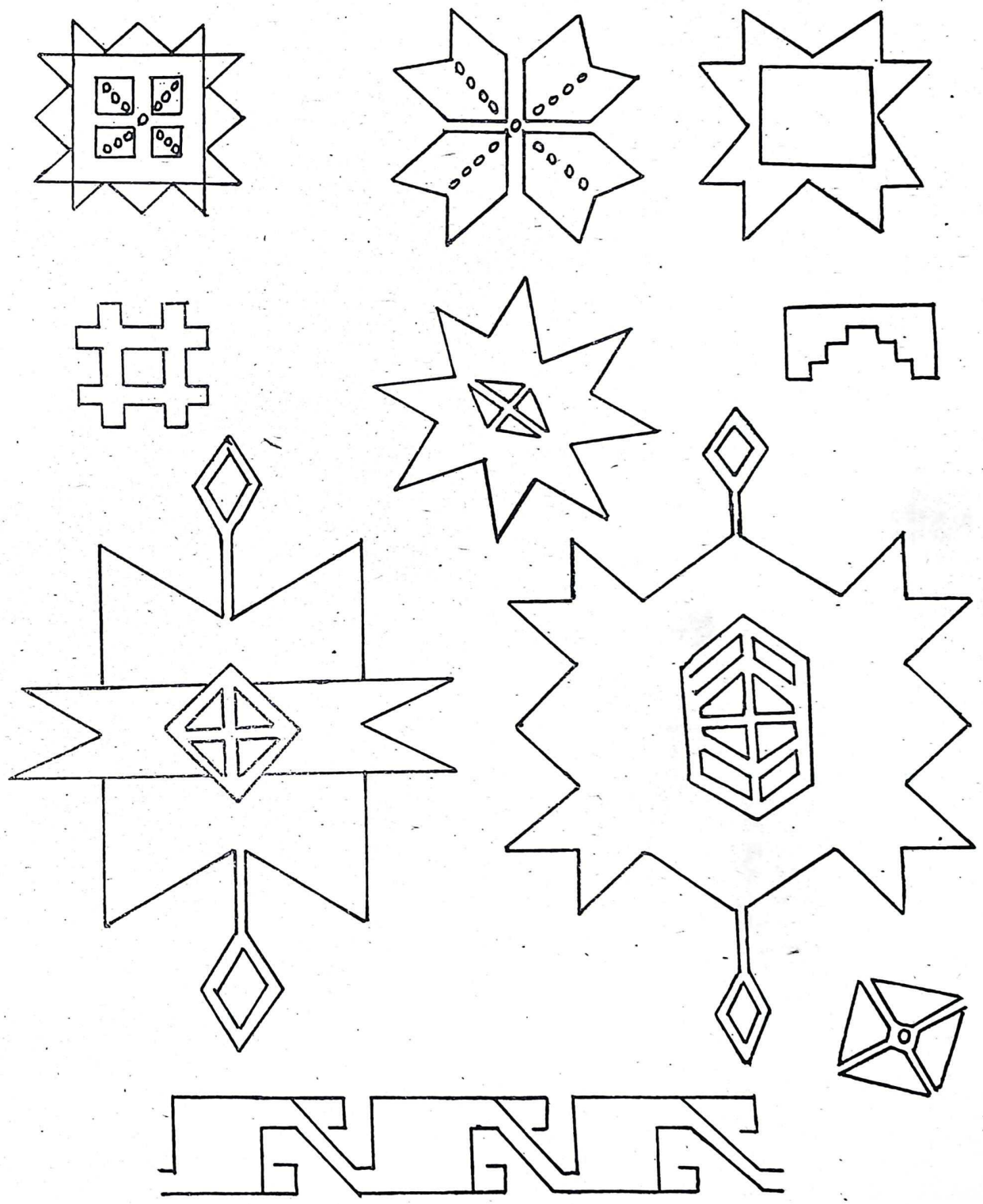

I. MİLLİ HALK EDEBİYATI ve FOLKLOR KONGRESİ
8-9 Ekim Tarihlerinde Konya'da Yapıldı

Mehmet GÖKHAN

1986 yılı Türk halk edebiyatı ve folklorunun meselelerinin ele alındığı altın yıllardan birisidir. 24-27 Ekim 1985 tarihinde Fırat Üniversitesinin düzenlediği «Fırat Havzası Folklor ve Halk Edebiyatı Seminerinin» ardından başlayan çalışmalar, 23-28 Haziran 1986 tarihinde İzmir'de toplanan III. Milletlerarası Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresi ile zirveye ulaşmıştır. Daha sonraki aylarda, küçük çapta veya halk edebiyatını dolaylı olarak ilgilendiren seminer ve kongrelere 8-9 Ekim 1986 tarihinde bir yenisi eklendi. Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü tarafından düzenlenen 1. Millî Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi, 8 Ekim 1986 tarihinde Üniversite Rektörü, sayın Prof. Dr. Halil Çin'in açış konuşmasıyle başladı. Konuşmalarında, millî kültürün halk edebiyatı ve folklorla olan münasebetine temas eden Profesör Cin, bölge kültürünün derlenmesi için (yazılı ve sözlü) Ünivesite bünyesinde **TÜRK HALK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ**'nin açılacağı yolundaki haberi dinleyicileri ve sahanın elemanlarını çok sevindirdi. Sayın rektörün bu güzel haberi yıllar evvel Prof. Dr. Erol Güngör tarafından da meslektaşlarımızdan istenmişti. Ancak, Prof. Güngör'ün vefatıyla başlayan «Fetret Devri»nde-birçok şeyde olduğu gibi-bu mesele de unutulmuştu. İki-üç yıllık aradan sonra bu faaliyetleri tekrar başlatmasından dolayı Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Halil Cin'i ne kadar tebrik etsek azdır. Dikkatimizi çeken bir başka husus Üniversitelerimiz içerisinde halk edebiyatı ve folklorun meselelerine Fırat Üniversitesi'nden sonra Selçuk Üniversitesi'nin de sahip çıkmasıdır. Geçen yıl 24-27 Ekim tarihlerinde Fırat Üniversitesi düzenlediği folklor semineri ile ilk olma özelliğini elinde bulunduruyordu. Şimdi Selçuk Üniversitesi bu yükü, vazifeyi üzerine almış bulunmaktadır.

Programı vermeden evvel dikkatimizi çeken birkaç hususu da belirtmek istiyoruz.

1. İki gün süreyle takip ettiğimiz konuşmaların çoğu tebliğ olmayıp makale, hatta derleme niteliğinde idi. İlim adamlarımızdan daha derli toplu tebliğ hazırlamalarını istemek herhalde en tabiî hakkımızdır.

2. Bazı delegelerin konuşacakları metni bile hazırlamadıkları, tebliğlerinde daha çok hatıralarını anlattıkları gözlendi. Bu hususlar dinleyeciler tarafından pek de hoş karşılanmadı.

3. Bu kongrede dikkatimizi çeken bir başka husus Murat Çobanoğlu ve Şeref Taşlıova'nın da birer tebliğ okumaları idi. Reyhani'nin ismini programda «Koşmaların Dili» şeklinde görmemize rağmen kongreye gelemedi. Aşıkların saz ve sözle beraber ilmî faaliyetlere girmesi (Daha evvel Aşık Şeref Taşlıova bu özelliklere sahipti) en büyük mutluluğumuz oldu.

4. Üniversite Rektörü Prof. Dr. Halil CİN iki gün süreyle bütün konuşmaları dikkatle dinledi, hatta tebliğlerle ilgili çeşitli notlar alarak, bilgilerin kalıcılığını sağladı. Biz idarecilerimizi daha çok açılış ve kapanış bölümlerinde görmeye alışkınız. Sayın Rektörün kongreyi baştan sona takip etmesi, onun Türk kültürüne hayranlığı ve bağlılığı ile yorumlanabilir.

5. Yine Prof. Dr. Halil CİN'in kapanış konuşması, kongreyi değerlendirmesi, talebelerine verdiği mesaj zihinlerimizde uzun yıllar yer edecektir.

6. 8 Ekim 1986 tarihi akşamı Aşık Şeref Taşlıova ve Murat Çobanoğlu, misafirlere ve Konyalılara âşıklık geleneğinin örneklerini sundular.

Netice itibariyle ekte listesini vereceğimiz tebliğler Türk kültürü adına elde edilen en büyük kazançtır. Kongrenin başarılı geçmesi için bütün imkânları seferber eden başta, Üniversite Rektörü sayın Prof. Dr. Halil CİN, rektör yardımcıları Prof. Dr. Mümtaz Turgut TOPBAŞ ve Prof. Dr. Cenap TEKİNSEN'i; kongre genel sekreteri Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN ve Üniversitenin halk edebiyatı sahasındaki tek öğretim üyesi Yard. Doç. Dr. Pakize ERCİŞ hanım efendiyi tebrik eder, başarılarının devamını dileriz.

Kongrenin yapıldığı yer
Prof. Dr. Erol GÜNGÖR Konferans Salonu

1. Oturum (8 Ekim 1986, saat 11-12 arası)

Oturum Başkanları: Feyzi HALICI, Doç. Dr. Tuncer GÜLENSOY, Aşık Şeref TAŞLIOVA

(—) 1. Prof. Dr. Ayhan SONGAR «Folklorumuzda Akıl Hastalıkları»

(+) 2. Prof. Dr. Mehlika Atok KAŞGARLI (Genel olarak konuştu)

(+) 3. Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL, «Bir Nevruz Sabahı Kaygusuz Sultan»

4. Gültekin SAMANOĞLU, «Halk Şiiri'nde (Aşık Edebiyatında) Muamma»

II. Oturum (8 Ekim 1986, saat 15-18 arası)

Oturum Başkanları Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL, Yard. Doç. Dr. Metin KARADAĞ, Aşık Murat ÇOBANOĞLU

5. Dr. Mehmet ÖNDER, «Konya Folklorunda Mahallî Tabir ve Tekerlemeler.»

6. Tahir Kutsi MAKAL, «Türk Halk Edebiyatında Kadın Kahramanlar»

7. Dr. Müjgan CUNBUR, «Eski Bir Halk Şairi: Zalfe Hatun»

8. Aşık Şeref TAŞLIOVA «Karslı Aşıkların Kahramanlık Destanları»

Eksik Yapılan Araştırmalar Sonucu HALK OYUNLARIMIZDA GÖRÜLEN HATALAR ÜZERİNE

Sümer EZGÜ (*)

Genel anlamda duygu, anlatım ve ifade farklılığı taşıyan bölgelerin folklorik özelliklerine, yöresel özellikler diyoruz. Çeşitli doğal ve sosyal etkilerin sonucu ve çok uzun yılların birikimi ile süregelen farklılıklar oluyor bunlar.

Şu anki konumuz halk oyunları. Araştırmacılar anlatım özelliklerine göre Türkiye'yi «Zeybek Bölgesi», «Halay Bölgesi», «Kaşıklı Oyunlar Bölgesi», «Horon Bölgesi», «Bar Bölgesi» ve «Horan (ya da karşılama oyunları) Bölgesi» gibi gruplara ayırmışlar. Bu, olayın kuşbakışı görünümü. Ancak, konuya daha yakından bakıldığı zaman, ince ayrıntıların olduğu görülüyor. Yani, konuyu daha da açmak gerekirse, her nekadar Silifke, Konya, Kırşehir'i «Kaşıklı oyunlar bölgesi»ne sokuyorsak da, bu genel başlık altında oyunların ayrı ruh ve anlatım tarzları taşıdığını görüyoruz. Yine Edirne ve Kırklareli karşılama türü oyunları yöresel farklılıklar taşıdıkları için ayrı gruplar adına sahneleniyorlar. Olayı daha da genişletip, bölgeleri ülkeler düzeyine çıkarırsak; Yugoslavya ve Bulgaristan'ın benzeri bir oyun karekterinin olduğu, biraz dikkatlice bakıldığında hemen görülür. Ama olay hiçbir zaman ortak oyunlar olarak sergilenmez. Çünkü, bu mümkün değildir. Ülkelerin kendi içinde farklı folklorik özellikleri vardır. Bu bilinen doğruların ardından, konuyu asıl olarak belirteceğim noktaya getirmek istiyorum ki, o da zeybek bölgesidir. Taşıdığı ruh yapısıyle genel bir anlatım olan, ancak içine girildiğinde komşu kasabalara kadar farklılıklar taşıyan bölgeye...

Bana göre, Aydın'da oynanan bir ağır zeybekle, Çanakkale'dekinin aynı olması, Muğla'dakinin de her yönüyle onlara benzemesi beklenemez. Zaten değildir de. Tüm Ege'nin sembolü haline gelen «Harmandalı Zeybeği», Aydın'da, İzmir'de, Muğla'da, Manisa'da, Çanakkale'de birbirinden farklıdır. İşte son dönemlerde görülen «Ege Zeybek Ekibi» gibi bir imaj, olayı daraltmak, kısırlaştırmak; zenginliği ve varyantları hiçe saymaktır. Doğrusu, «Muğla Yöresi Erkek Zeybek Ekibi» ya da «İzmir Zeybek Oyunları Grubu» gibi isimlendirmek olmalıdır. Hatta İzmir, Aydın, Muğla gibi illerin dışında Eskişehir, Burdur, Isparta, Antalya, Balıkesir, Kütahya gibi bölgelerde de zeybek oyunlarının varlığı, konuyla ilgili kişilerce bilinmektedir ve oyunları vardır. Burdur Aziziye yörüklerinin yüzyılların ürünü olan kilim geleneği ile oynadıkları ve Teke Bölgesine has kesinti zeybek türü olan Serenler Zeybeği'ni Ege

(*) TRT Ankara Radyosu Türk Halk Müziği Sanatçısı.

---

9. Yard. Doç. Dr. Ali Berat ALPTEKİN «Azerbaycan ve Anadolu Halk Şiirinin Benzerlikleri»

(+)10. Niyazi YILMAZ, «Folklorun Millî Kültüre Etkileri»

III. Oturum (9 Ekim 1986, saat 9-12 arası)

Oturum Başkanları: Prof. Dr. Amil ÇELEBİOĞLU. Tahir Kutsi MAKAL, Niyazi YILMAZ

(—)11. Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU, «Zile'de Taşlar ve İnançları»

12. Feyzi HALICI «Konya Aşıklar Bayramına Toplu ve Bakış»

13. Aşık Murat ÇOBANOĞLU, «Aşıklık Geleneği»

14. Doç. Dr. Mehmet AYDIN, «Türklerde Hızır İnancı»

(—)15. Doç. Dr. Salim SAKAOĞLU, «Konyalı Nüktedan Tayyib Ağanın Fıkra Tipleri İçindeki Yeri»

(+)16. Mehmet Ali APALI, «Tayyip Ağadan Fıkralar»

(+)17. Yard. Doç. Osman F. SERTKAYA, «Hayvanlar Konuştuklarında Neler Söylerler?»

18. Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN, «Yunus Emre'de, -Halk Tarzı İfadelerle- Teklifsiz Üslup.»

IV. Oturum (9 Ekim 1986, saat 15-18 arası)

Oturum Başkanları: Dr. Mehmet ÖNDER, Doç. Dr. Mehmet AYDIN, Yard. Doç. Dr. Osman F. SERTKAYA

19. Prof. Dr. Amil ÇELEBİOĞLU, «Halk ve Divan Şiirinde Ab-ı Hayat»

(—)21. Aşık Yaşar REYHANİ, «Koşmaların Dili»

22. Yard. Doç. Dr. Metin KARADAĞ, «Bir Türkistan Seyahatnamesindeki Folklor Unsurları»

23. Arş. Gör. Ali YAKICI, «Aşık Mehmet'in Şiirlerinin Konya'nın Sosyal ve Siyasî Tarihî açısından Önemi.»

Tebliğlerin okunmasından sonra Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Halil CİN'in kapanış konuşmasıyle I. Millî Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi sona erdi.

Not: (—) işareti programda olmasına rağmen çeşitli sebeplerden dolayı kongreye iştirak edemeyen delegeleri; (+) işareti ise programda olmamasına rağmen kongreye iştirak edip tebliğ sunan deleegleri göstermektedir.

Zeybek Ekibi adı altında farklı giysi ve ruhla oynatmak affedilecek bir hata değildir. Ayrıca bu oyun kıvrak bir zeybek olmasına rağmen sonuç olarak zeybek ağırlığını taşımaktadır ve «şıkıdım havaları»ndan farklıdır. Bu oyun, zeybek'i Teke ve kadın oyunlarını bünyesinde taşıyan Burdur yöresi halk oyunları içinde yer almaktadır. İnanıyorum ki Burdurlu'lar kadar, kaşıkla zeybek oynayan Eskişehirli'ler de ve bir o kadar Kütahyalı'lar da, diğer zeybek oyunlarında uygulandığı gibi kendi oyunlarının da, sadece giysi değiştirmek suretiyle rastgele isimlerle sunulmasından rahatsız olacaklardır. Yörelerin kendi oyunlarına karşı ne denli hassas olduğunu unutmamak gerekir. Önemli olan temel espriyi, anlatımı yakalamaktır. Özü kaybettiğimiz an, arabesk türü oyunların başlangıcına imzamızı atacağımızı unutmamak gerekir.

Halkoyunlarımızı; kadın oyunları, erkek oyunları ve birlikte oynanan oyunlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Sırası gelmişken, yanlış değerlendirilebilecek benzeri bir konuya da değinmek istiyorum:

Kadın oyunları, kadınların kendi aralarındaki toplantılarda, kına gecelerinde, kendilerine has eda ve tavır ile oynadıkları oyunlardır. Erkek oyunları, oyunun ruhundan, kişiliğinden de anlaşılacağı gibi, erkeğe yaraşan oyun biçimidir. Birlikte oynanan oyunlar ise kadın ve erkeğin topluca oynamalarına uygun figürlerden oluşur. Hatta farklı iki cinsin birlikte ortaya çıkan bir takım esprilerini de beraberinde taşır.

Gene son zamanlarda «Ege Kadın Yöresi» anlayışının yaratılmaya, yaygınlaştırılmaya çalışıldığını görüyoruz. Oysa bugün kadın oyunları olarak sergilenen bu oyunların, erkekler tarafından da oynandığını unutmamak gerekir. Sahnede, bir kadın oyunu imiş gibi sunulması, onun yalnız kadınlar tarafından oynanan bir oyun olduğu anlamına gelmemelidir. Başka türlü düşünülse idi, Bitlis erkeklerinin oyunlarını bayanlara oynatarak bir de «Bitlis Kadın Oyunları Ekibi» meydana gelirdi. Tabii böyle bir uygulama hem yanlış olur, hem de oyunun karakterini etkiler.

«Ege kadın ekipleri»nin birinde «Şu Dirmil'in Çalgısı» müziği ile oynanan Teke Zeybeği türü oyunu görmek bizi oldukça şaşırtıyor ve üzüyor. Bu oyun Teke Bölgesi kültürünün bir ürünüdür. Teke Bölgesi kültürü ise Antalya, Burdur, Isparta, Denizli, Afyon, Fethiye il ve ilçelerinden oluşmaktadır. Bunlardan bir kısmının coğrafi bakımdan Ege Bölgesinde olması bu kültür sınırını etkilemez. Çünkü oralarda tamamen veya kısmen de olsa Teke Bölgesi kültürünün izleri hakimdir. Aynı zamanda bu oyun Ege'de oynanmadığı için, Ege bölgesi kadın oyunu olarak da sergilenemez. Teke yöresinde aynı ritm yapısına sahip, kadınların def, leğen, vb. ritm aletleri eşliğinde oynadıkları Dımıdam türünde oyunlar vardır. Bunlar Burdur yöresinde de görülüp derlenmiş.

Bir başka örnek: Denizli yöresine ait «Cemile» oyununun, 'ifade benzerliği var, hem de güzel yakışıyor' gerekçesi ile Dinar halk oyunları içine dahil edilmiş. Halbuki bağlamada çeşitli akort sistemlerinin, yöresel tavır farklılıklarının ve mızrap türlerinin var oluşu nasıl bir zenginlikse, halk oyunlarındaki yöresel farklılıklar da öyle bir zenginliktir. Bu hususları çok iyi değerlendirmek zorundayız.

Bu tür davranışlara son verilmezse, zamanla diğer bölgelerde de uygulamaya kalkışılacağı düşüncesi ile konuya biraz daha açıklık getirmek istiyorum. Şöyle ki: Trabzon, Artvin, Rize, Giresun, hatta Zonguldak'tan birer oyun alınıp adına «Karadeniz Yöresinin Ortalaması»; Hatay, Gaziantep, Urfa, Bingöl, Adıyaman ve Hakkâri'den birer halay alıp «Güneydoğu Yöresi»; Burdur, Denizli, Manisa ve Afyon karmalarına ise «Ege Yöresi»; hele bunları bir de kadınlara oynatıp «Ege Kadın Yöresi» gibi çeşitli adlarla kültürel merkezlerden birer ikişer oyun alıp yeni bir oyun yöresi meydana getirilirse bu işin sonu neye varır? Böyle bir uygulamaya kimsenin hakkı yoktur.

Teke yöresi Ege'de yoktur ama, zeybek yöresi Teke bölgesinde vardır. Böyle olmasına rağmen Teke oyunlarında «Ege» adını kullanmak yanlış olur.

Yapılması gereken; Teke Zortlatmasını, Şu Dirmil'in Çalgısı'nı kızlara oynatarak hayali bir kız ekibi yaratıp Ayfon, Burdur, Denizli vb. yöreleri yozlaştırmak değil, bizzat araştırıp o yörelerde, kına gecelerinde kadınların oyunlarını tesbit etmek ve eğer yalnız kadın oyunları sergilenmek isteniyorsa «Denizli Kadın Oyunları», «Burdur Kadın Oyunları», ya da «Afyon Kadın Oyunları» gibi isimler kullanmaktır. Tabii yalnızca kadınların oynadıkları oyunlarsa bunlar.

Halk kültürünün konularında ilke olarak daralmaya değil, aksine ayrıntıya gitmek zorundayız.

Bu tür hataların nedenini, Batı Anadolu halk oyunlarının ancak son dönemde değer kazanması ve henüz temelden araştırma aşamasında olmasına bağlamak mümkündür. İşte bu nedenle temel sistematiğinde bazı aksaklıklar ortaya çıkıyor Gaziantep'te bu türden sorunlar yoktur. Çünkü diğerlerine nisbetle daha çok oturmuş bölgedir. Ege ve Teke bölgesinin de, zaman içinde ciddi ve inandırıcı araştırmalar sonunda oturmasını ümit ediyoruz.

Türkiye'de yöresel ve komple çalışan amatör kuruluşlar arasında, oyunların yaygınlaştırılması amacı ile halkoyunları yarışmaları düzenleniyor. Kendi bölge türleri arasında yapılmasını arzu ettiğimiz halk oyunları yarışmalarındaki denetimle, festivallerdeki seçici kurullar tarafından yapılan puvanlama ve uyarıların etkisi kuşkusuz vardır. Bunun için yörelere göre uzmanlık özelliği taşıyan seçici kurulların oluşturulması ötedenberi çeşitli kişilerce önerilmiştir. Bu uygulamayı olumlu ve ge-

(Devamı 31. Sayfada)

Nevşehir, Ürgüp, Avanos, Derinkuyu, Kozaklı Gülşehir ve Köylerinden Derlenmiş Atasözleri

Yrd. Doç. Dr. Emrullah GÜNEY

Gülşehir İlçesine bağlı Tuzköy'de iç göç konusunu görüşürken, saatler boyu süren konuşmaları, bir köylünün tek bir cümlesi tamamladı: «Yaban yerin suyu soğuk, somunu büyük sanılırmış.» Alim olmayan, fakat ârif olan Anadolu köylüsü nasıl kestirmeden gidiyor ve konuşmaları sonlandırıyordu; hayran kalmıştım..

1971 yılından günümüze değin, doğup büyüdüğüm yörenin dikkate değer atasözlerini toplama çabasındaydım. Bu, hiçbir zaman sona ermeyecek bir uğraşıdır. Derlenen her yeni atasözü ile Anadolu halk kültürünün derinliğini daha iyi anlıyorum. Bu, uçsuz bucaksız, başı sonu belli olmayan bir hazine.. Biz bu koca okyanustan bir damla almak çabasındayız..

***

Bodrumdayız. Otomobili bir yere parkedip gezmeye çıktık. Dönüp geldiğimizde silgeçlere tutturulmuş bir yazı: Yanlış yere parkettiğimiz için Trafik Bürosuna çağrılıyız. Gidiyoruz. Bu pusulada imzası olan polis görevde imiş. Bekliyoruz. Dünya dönüyor, Bodrum kıyasıya yaşıyor. Ve biz çok değerli dakikalarımızı değil, saatlerimizi bir polis memurunu beklemekle geçiriyoruz. En sonunda «Ceza olarak ne vereceksek verelim, lütfen bu işi siz çözümleyin,» diyoruz nöbetçi memura.. Elinden bir şey gelmiyor. Fakat bir söz söylüyor ki çok değerli; «Hocam, güneş çarığı sıkar, çarık da ayağı..» Tamamdır. Bodrum'dan zararına ayrılmayacağız. Bir söz kazandım. Sordum yağız polis memuruna; Gülşehirli imiş.. Güneşin yakıcı olduğu. çulyakan sıcaklarının daha Mayıs'ta bastırdığı Kızılırmak vadisinin güneşli beldesinin çocuğu.. Sağol diyorum..

***

Ürgüp'te bir teyze acı acı dert yanıyordu kocasının saflığından. Hâli vakti yerinde olan adamcağız yaşlanınca ticarethanesinin işlerini yürütemez olmuş. Herkes bu durumdan yararlanmak yolunu bulmaktaymış.. Sonunda şikâyetlerini şöyle noktaladı «Tuzsuz koyun tuzlu koyunu yalaya yalaya bitirirmiş a oğlum..»

***

Ürgüp'te öğretmenim.. Kimseye yardım etmeyen asık suratlı insanlara şöyle deniyordu ki, bu beni hayran bırakıyordu «Buğday ekmeğin yok ya, buğday dilin de mi yok?» Elinden yardım gelmiyor sa, yüzünde gülümsemen niye eksik olsun ki? Hayran olmamak elde değil bu söze de..

Anadolu halk kültüründen küçük bir damladır bu derlemeler.. Yararlanmasını bilenlere saygıyla sunuyorum..

— A —

At alacaksan yazın al, kız alacaksan gezin al.
Ağaç dikmeyince meyvası yenmez.
Anası sevişmedik kız olmaz.
Atla itin dostluğu olmaz.
Abdalın karnı doyunca gözü yolda olur.
Acı ağrıyı, su sancıyı (keser).
Aç köpeğin beyni dar olur.
Aç bırakma hırsız edersin, çok söyleme yüzsüz edersin.
Aç it fırın duvarı yarar.
Ağıza tad, boğaza feryat.
Akıllı işini görür, deli başını bekler.
Adam çokluğunda akıl yokluğu olmaz.
Ağırı ne yel alır ne sel.
Altı kaval, üstü şaval.
Allar yakışırken eller bakışır.
Akşamdan kalmış peynir ekmek yerim, nasılsın diyene hamdolsun derim.
Akrabaynan ye iç de alışveriş etme.
Allah değilim ki taş kesem, paşa değilim ki baş kesem.
Aş da delinin iş de delinin.
Aş da çoğunan iş de çoğunan.
Armağan gönderilmiş atın dişine bakılmaz.
Aş taştı, çömçeye baha yetmez.
Atlar tepişirken arada olan eşeğe olur.
Avanos eşeği yamıştıkça sahibi de yamışır.
Avradın iyisi defci, herifin iyisi bekçi olmaz.
At satan, cığara bırakan, avrat boşayan.. unutamazmış.
Ayranı yok içmeye, atla gider sıçmaya.
Ayda yılda bir rahat uyuyacaktım, komşunun eşeği kuyruksuz sıpa doğurdu.
Anasının ipi pazarda belli olur.
Anan atan görünüyor, çakıldağın sürünüyor.
Adamın alası içinde, hayvanın alası dışındadır.
Ağzımınan deyim de nereminen yeyim?
Ata binen kılıç kuşanır.
Ayran içtik ayrı düştük.
Atın yüğrükse bin de kaç.
Azıcık aşım, kavgasız başım.
Ağacı kendin yetiştireceksin, yapıyı babadan bulacaksın.
Akrabaya at ver dost ol, kız ver düşman ol.
Ayran bucaktan, evlat kucaktan.
Acıkan doymam sanır, susayan kanmam sanır.
At beslenirken, kız istenirken (güzelleşir).

— B —

Benden sana öğüt: kavak yanına gitme söğüt.
Bey de ölür, Aptal da.
Bir avuç biberi var, herşeyden haberi var.

Bitli kaşınır, aç umsunur.
Borcun çaresi vermek, derdin çaresi ölmek.
Boz kurdun yoz davarı olmaz.
Büyük sözü dinlemeyen uluya uluya dağ başında kalır.
Boz çördüğün aşısı kuvvetli olur.
Borçlu olup düşünmektense uyuz olup kaşınmak iyidir.
Bakmayınan usta olunsa, köpekler kasap olurdu.
Bugün bi irahat uyku uyuyacaktım, komşunun eşeği öldü.
Bilinmedik aş, ya karın ağrıtır ya baş.
Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun.
Bir kanatla kuş uçmaz.
Bir aldanan bir daha aldanmaz.
Balık balıklığını suda yüzmeyle, tilki tilkiliğini kümes gezmeyle belli eder.
Başkasına kötü söyleyen kendini aynada bulur.
Bahtın değişilmez, yastığın değişilir.
Baskısız çalıyı yel alır.
Bana benden olur ne olursa, başım rahat olur dilim dururse.
Bir kötü toklu tüm sürüyü boklar.

— C —

Caminin mumunu yiyen kedinin gözü kör olur.
Çaydan (çamaşır yıkamadan) gelenin önünden süpürge kaçar.
Çiğ hamur ye dert olsun, çiğ et ye et olsun.
Çoğu gitti azı kaldı, altı sini bezi kaldı.
Çok çocuk düşman kilidi.
Çubuğuken çıtadan, hezeniken küteden.
Çarık sırımınan, her iş kırımınan.
Çullu culluya gerek, abalı abalıya gerek.
Çabalayan gider çifte.
Çocuğu işe gönder, ardından kendin git.

— D —

Direksiz çadır olmaz.
Değirmenden gelenin heybesine bakarlar.
Delide et, koyakta ot.
Dışardan gelen kedi sıçan tutmaz.
Dızdığının dızdığı, dış kapının bastırağı.
Dağda inek dolaşır boku bana bulaşır.
Dağlar taşlar bağ oldu, yiyecek üzüm yok.
Dışarlar soğuk sokumu büyük.
Dil kılıçtan keskindir.
Dostun attığı taş baş yarmaz.
Dilim, giydirdin bana kilim.
Dostu ilden kazan, düşmanı anan doğurur.
Derdi olmayan deveyi görmezmiş.
Deve büyük: et yer, şahin küçük: et yer.
Dilin kemiği yok, amma kemiği kırar.
Dini olmayanın donu olmaz.
Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz.
Düğün il ile, harman yel ile.
Düşersen bir avuç toprakla kalk.
Donsuzun gönlünden dokuz top bez geçermiş.

— E —

Ektiğim nohut, diktiğim nohut, Şama vardın leblebi mi oldun?
Elin attığı taş uzun düşer.
El ayranı ciğer soğutmaz.
Eri evciment yapan avradıdır.
Erinenin oğlu, uşağı olmaz.
Eşek kuyruğu gibi ne uzar ne kısalır.
Eşek sattığımın bağ komşusu.
Eşeğe ne yandan binersen o yana yamışır.
Eşek başında çok yular gitti.
Eşek hoşaftan ne anlar, suyunu içer dânesi kalır.
Evdeki bir ölürmüş, gurbetteki bin ölürmüş.
Enik it ürmesini bilmez, apar.
Emek olmayınca yemek olmaz.
Evlât geçilmez, zehir içilmez.
Evdeki serçe damdaki tavuktan iyidir.
Ekmek çiğnenmeyince yutulmaz.
Etme bulursun, inleme ölürsün.
Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz.
Elindeki düğümü ele ver de kekliğine ot topla.
Elli dirhem biberim var, herşeyden haberim var.
Ekmeğin büyüğü hamurun çoğundan olur.
Ekmek çiğnenmeyince yutulmaz.
Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin.
Erkek kısmı eşeğinden karı kısmı döşeğinden belli olur.
Evlât kokusu cennetten gelir.
El kurdu merdiveni, biz kurduk tırmanı tırmanı.
El deliye, biz akıllıya muhtacız.

— F —

Fasulye kabak, başka yârenliğe bak.
Filik keçiyi gören içi dolu yağ sanır.
Fukaranın şaşkını kuru bok yer kış günü.

— G —

Gelin şamatayı severdi, güvey de çalgıcı çıktı.
Göç büyüdükçe döküntüsü çok olur.
Gönül umduğu yere küser.
Güneş çarığı sıkar, çarık ayağı sıkar.
Güttüğünüz iki keçi, ıslığınız dünyayı tuttu.
Gelin ata binmiş, gör kimin kapısında.
Güzellik ondur, dokuzu dondur.
Gör gözünle, bul dizinle.
Gök ağlamayınca yer gülmez.

Gençliğinde orospu olan yaşlılığında nine,
Gençliğinde puşt olan yaşlılığında dede.

— H —

Hâline bakmaz da Ali Dağına oduna diğer.
Herkes minderinin üstünde oturur.
Herkesin bir derdi var, değirmencininki de su.
Heybe üstüne oturanın çocuğu ikiz olur.
Hızır diye sarıldık, hınzır çıktı karşımıza.
Her yorulana bir han yaptırılmaz.
Hem perhizlik ister hem Ilâhna turşusu.

Hancının tavuğu yolcu bokuyla doyarmış.
Herifsiz avrat yularsız eşeğe benzer.
Herkes bilir yemesini içmesini amma ah arkası kış olmasa.
Her kadının bir yoğut çalışı vardır.

— I —

Irgatın kötüsü akşama doğru iştahlanır.
Isıracak köpek dişini göstermez.

— İ —

İkinci koca, karanlık gece.
İsin yanına varan is, misin yanına varan mis kokar.
İnsan yalnız başına olsaydı dağ başında yaşardı.
İti an değneği yanına hazırla.
İte pastırma bekletilmez.
İte bak ürdüğü yere bak.
İtin akılsızını yol kocatır.
İt iti ısırmaz.
İt kalmamış seymen yazılmış.
İt takkeyi neylesin, ıngıldatınca düşer.
İtin ayağını taştan mı esirgiyeceksin.
İtin akılsızı kayganadan pay umar.
İtin duası kabul olsa gökten kemik yağar.
İçim kovan, dışım soğan.
İl yanında eşeğin kuyruğunu kesme, kimi uzun der, kimi kısa.
İl adamın düşünü azdırır, suyunu kızdırmaz.
İlin iyisi olmaz, itin dayısı olmaz.
İşini kış tut, yaz çıkarsa bahtına.
İki berdi yastık, eşeğin dalına astık.

— K —

Kız anadan öğrenir sofra düzmeyi, oğlan babadan öğrenir oba gezmeyi.
Köpekle yatan pireyle kalkar.
Kar yağar taş üstüne, her ne gelirse baş üstüne.
Kırk ölç de bir biç.
Kuru söğüt düdük olmaz.
Keçi dağda kılıç sırtında.
Karadeniz fırtına, al pırtını sırtına.
Kayadan kopan kaya dağı bozmaz.
Karıya müslüman denmez, her müslümana bir tane lâzım.
Kuyunun başında gezen, bir gün kendini çarkevinde bulur.
Kuyu başında oynayan, çarkevinde çıkar. (Gizli iş çeviren kötükadınlar hakkında.
Kalbur sudan ne getirecek bakalım.
Kan toprağa akar.
Kara şahin avını avlar.
Kardaş kardaşın ne onduğunu ister ne donduğunu.
Karıncanın kavmi çıktı, arkasından davulu çıktı.
Karıya kırığı koca, bacıya kardaş getirir.
Kar karı yer, iki avrat bir eri yer.
Kavak kesildi, takırtı kesildi.
Keçi dağda kılı sırtında.
Kırığına güvenen yârsiz kalır.
Kızını ele verip elini gere vermek olur mu?
Kızını seven kocaya, oğlunu seven hocaya vermez.
Köfteyi döverler etinen, kanınan.. Nasıl ayırırlar ciğeri candan?
Kurt katırın kıymetini bilmez, yıkar yer.
Köpeğe gem takarsan kendini at sanır.
Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş.
Kavağı kestik, takırtıdan kurtulduk.
Kalkanın yerini, ölenin erini alırlar.

— L —

Lâfla duvar örülmez.
Lâf değil lâkırtı, kaşık değil şıkırtı.

— M —

Maya olmayınca hamur yoğurulmaz.

— O —

Oğlunu zamanı gelince, kızını fırsat bulunca ver.
Oğlun iyi mi neyliyeceksin malı, öğlun kötü mü neyliyeceksin malı?
Oğlun mu var, yemeden kal, kızın mı var, giymeden kal.
Olursa pazar, olmazsa bozar.
Otuz petek arım var, yiyecek balım yok.
Ot kökün üstünde büyür.

— Ö —

Öküz öldü, ortaklık ayrıldı.
Öküz öldü, göbü sındı.
Ölüsü olan değil, delisi olan ağlasın.
Öldürmedense korkutması iyidir.
Önüne geleni kapar, ardına geleni teper.

— P —

Peynir iyi olmasına iyi ya, it tulumuna basılı.
Piçle gitme yola, başına getirir türlü belâ.
Piş aşım piş yatana kadar, ben de otururum horoz ötene kadar.

— S —

Saçı kesik, yerine düşerse yenge, yerine düşmezse bir avuç yonga.
Suda keramet olsaydı kurbağalar zincir kırardı.
Suda yüzmek, yoğurt ezmek, yazı yazmak.. zormuş.
Saksağan ava çıkmış da daşşağına yel dolmuş.
Samanlıktaki tilkiye kurşun değmez.
Sen okkanın taşına güven, ben çökeleğimin yaşına.
Sirkeyi sarmısağı hesabeden paçayı yiyemez.

Söyleyince sözün dinlenmeli
Yürüyünce yolun ığranmalı
Doğurduğun öğülmeli
Yoğurduğun yapılmalı.

Sabanın tutağına yapışan el aç kalmaz.
Sanatına kim hor bakar, boynuna torba takar.
Sen salla başını ben bilirim işimi.
Soğanın acısını yiyen bilmez, doğrayan bilir.

AŞIK YANIĞI

Dr. Hasan KÖKSAL

Araştırmacıların ücrâ yerlere kadar giderek folklor ürünlerini derleme gayretleri, zayıflamaya hatta yok olmaya yüz tutan değerlerin, yeniden hayatiyet kazanmasını sağlıyor.

Bu yazımda sizlere, saz çalamadığı için bunu bir eksiklik kabul ederek âşık meclislerinden uzak kalmış bir âşıktan bahsetmek istiyorum. Geçen yıl Temmuz ayında Erzurum ve çevresinde derleme yaparken, şöhreti yaygın bu âşığı, İstanbul'a naklettiği için tanıyamamıştım. Bu yıl O'nu, İstanbul'da Sütlüce semtinde bir biriket harmanında çalışırken tanıdım. Çalışma saati sonunda, birlikte iş yerine yakın evine gittik ve sohbeti koyulaştırdık.

Baba adı Üzeyir, ana adı Zühre olan ve dört kardeşin büyüğü bulunan âşık, 1971 yılında İspir ilçesinin Güney köyünden İstanbul'a nakletmiş, iki yılda bir de kısa sürelerle sılayı ziyâret etmekte.

Halk arasında Tayyar, nüfus kaydına göre Abdurrahman olarak çağrılan âşık, bu konuya şöyle açıklık getirdi: «Benden iki yaş küçük kardeşim vefat edince köyümüzün muhtarı verdiği ilmühaberde, 'Tayyar ölü Abdurrahman sağ' şeklinde bildirmiş. Babam sonradan bu yanlışlığa vâkıf oluyor, fakat değiştirme yoluna gitmiyor. Biz de Abdurrahman adıyla nüfusta kayıtlı kalmış oluyoruz. Aslen 1934 doğumluyum, ancak bu sebepten dolayı, 1936 doğumlu sayılıyorum.»

Tayyar Bey'e; «Nasıl âşık oldunuz?» diye soru yönelttiğimizde, önce anlatmak istemedi, ısrarımız üzerine sağ olsun bizi kırmadı ve o anki heyecanı gönlünde yeniden duya duya anlattı:

— Onbir yaşındaydım, amcam askerdeydi. Bizim köye Kelkit'in Kosov'dan İlhami Baba isminde bir âşık geldi. O'nun deyişlerine hayran kaldım. O gittikten sonra şöyle bir rüyâ gördüm: «Köyün tam karşısında küçük bir meşelik vardır. Oradan bir ay doğdu ve arkasından bir kubbe göründü. Bu kubbe ay'la birlikte geldi ve köyün yakınındaki düz tarlaya kondu. Ben de oraya gittim, yanımda kimse yoktu. Kubbenin içinde beyaz sarıklı, siyah sakallı, cübbeli ve iri cüsseli adamlar vardı. Bunlardan biri beni yanına çağırdı. Ortada bir şamdan ve bir sürahi içine musluktan su dolmakta... Bu

---

Sapım harmanda kaldı, öküzüm ormanda kaldı.
Sarmısağın sıkından seyreği iyi.
Sarmısak içli dışlı, soğan yalınız başlı.

— Ş —

Şapkası küçük olan başını büyük sanır.
Şapdudağın bağı var, üzümü yok yaprağı var.

— T —

Tadmayanın tadası gelir, tadanın kusası gelir.
Tok ağırlaması zor olur.
Tavuk deşindiğiynen, deli düşündüğüynen.
Tuzsuz koyun tuzlu koyunu yalaya yalaya bitirir.
Tazı gibi yatar, kuzu gibi kalkar.
Tilki tilkiliğini ispat edinceye kadar post elden gider.
Tâlihi pâk olmayanın ekmeği kesmez dişi.
Tâlihi pâk olanın mermeri keser dişi.

Tarlada izi olmayanın sofrada yüzü olmaz.
Taş almadan dama çıkma.

— U —

Ulu kuş ağır uçar.

— Ü —

Ürgübün toprağından çanak olmaz.
Üzüm yersen iz, karpuz yersen yaş olur.

— V —

Vardığın yerde herkesin gözü körse, sen de cam gibi açma, az kıypa bak.
Ver Allahın verdiğine, vur Allahın vurduğuna.
Varsa pulun cümle âlem kulun, yoksa pulun cehennemdir yolun.
Vaktındaydı o tımar, eşek öldü kaldı semer.

— Y —

Yapı, düğün, et de öğün.
Yıkılan yıkışa dóymaz.
Yaş satan taş satar.
Yoldan giden yorulmaz.
Yalnız taş duvar olmaz.
Yazın baş pişer kışın aş pişer.
Yükün altında eşek kalır.
Yoğurdum kara diyen olmaz.
Yük devesi bağırtgan olur.
Yazın haba al, kışın yaba al.
Yeğniyi yel alır, ağır yerinde kalır.
Yiğiti öldür hakkını yeme.
Yeğniyi yel almış, ağrı sel bile götürememiş.
Yazın ağaç dibinde oturan kışın taş dibinde oturur.
Yakacağın kurusunu, yiyeceğin arısını marta sakla.
Yazın başı pişenin kışın aşı pişer.
Yerine düşersen gülsün, yerine düşmezsen külsün.
Yürü yolundan kalma, her yüze güleni dost olur sanma.

— Z —

Zahmetsiz rahmet olmaz.
Zahirenin deposu karasabanın ucundadır.

sudan sundu, içeceğim sırada anam beni uykudan uyandırdı. Zîra çok bunalmışım ve ağzımdan köpükler akmaya başlamış... Bu rüyâyı anama anlatmadım.

Aradan altı ay geçti, aynı rüyâyı yine gördüm. Yer aynı, görüntü aynı, ancak kubbenin içindeki adamlar değişmişti. Yeşil sarık, sakal ve beyaz cübbelere bürünmüş durumdaydılar. Hayretler içinde kaldım. Beni çağırdılar, halka durumda oturduk. Beyaz cübbeli görevli birisine, sürahiye akan sudan herkese fincanla dağıtmasını söylediler. Su içme sırası bana gelince, anam yine beni uykudan uyandırdı ve içemedim... Anam, yine sıkıntı halimi anlatarak uyandırmaya mecbur kaldığını söyledi. Ertesi gün beni İspir'in Avcı köyünde bir Hoca'ya götürdüler. Hoca, yıldıznâmeye baktı ve: 'Bunda Cin âlâmeti gibi bir şey yok.' dedi. Hoca gördüklerimi benden sordu ve anlattım. Anlatmam bitince Hoca: 'Bu rüyâyı kimseye anlatma...' diye nasihatte bulundu. Aradan bir sene geçti ve aynı rüyâyı bir daha gördüm. Bu defa kubbenin içinde iki kişi vardı, biri bana: 'Oğlum gördüğünü kimseye söylemeseydin, muvaffak olmuştun, söylediğin için bu senin cezan olsun' diyerek bir bardak su sundu. Yarısına kadar içmiştim ki yine anam beni uykudan uyandırdı. Anama, 'Neden beni sesledin, diye sitem ettiğimde bana: 'Oğlum çok sıkılıyorsun ve bunalım halindesin, nasıl seslemiyeyim...' diye karşılık verdi:

Bir müddet sonra İlhami Baba tekrar bizim köye geldi. Bu rüyâyı ona da anlattım. O da: 'Bu durumu keşke başkasına anlatmasaydın' diye hata işlediğimi belirtti. İlhami Baba ile bir hayli söyleştik. Söyledikçe açılıyordum. Sanki söyleyeceklerim gözümün önünden bir şerit halinde geçiyordu. Başlangıçta söylediklerimden bir şey anlamayan halk, zamanla anlar oldular. İspir'in çevre köylerinde tanınan ve dinlenen bir âşık oldum.»

— Saz çalmasını bilmediğinizi yukarda belirttiniz. Okuma-yazmanız da yok mu?

— Okuma-yazmam var, askerde öğrendim. Saz çalmaya da niyet ettim, ancak çevremizdeki hacılar, hocalar; «Senin bu sözlerine saz gitmez, vaz geç; bu şeytan işinden» dediler ve beni sazdan soğuttular.

— Günümüz âşıklarıyla hiç karşılaşmanız oldu mu?

— 1981 senesinde askerlik görevini bitirdim, köyümdeyim. Erzurum'un Gölbaşı semtinde Gümrük Gazinosu vardı. Tanıdık biri bu gazinoyu işletiyordu. Dâvet ettiler ve Kapılı köyünden Ahmet Çavuş'la birlikte oraya gittik. Aşık Reyhani'nin de yeni söylemeye başladığı dönemler... Erzurum'da Reyhanî'yi aradık, Hasankale'ye gittiğini söylediler. Ahmet Çavuş'u gönderdik, Reyhani'yi alıp geldi. Akşam olunca bulunduğumuz yere Reyhani değil de babası geldi. Meğer gelen âşığı önce babası imtihan edermiş, yetenekli görülürse Reyhani'nin karşısına çıkarırlarmış... Benden serbest olarak bir şeyler söylemem istendi. Hatırımda kaldığı kadarıyla şöyle demiştim:

Ah hele...

Neler gördüm canım tadil erkânda,
Bu aşkın sevdası kâr etti canda,
Huzuru dîdârda ulu dîvanda,
Kaydetmiş o cânan ezbere beni...

Nedir bu çektiğim cevr ü meşakket,
Elimden geldikçe eylerim gayret,
Bir gün vâdem dolar dolunca nöbet,
Bildirir mi bilmem dildâra beni...

Yanmaktadır böyle aşkın çırası,
Sîneme yer etmiş özdür yarası,
Yıl geçtikçe heyhat uzadı arası,
Bildirmişler âhû dilbere beni...

Feryat etmektedir gönül bu cemde,
Seyyah olup gezdim devr ü âlemde,
Ezelî ervahta Levh ü Kalemde'de,
Yazmışlar ismimi öz yâre beni...

Söylüyor Yanığî sermayem serde,
Düş oldum efendim bitmez bir derde,
Bu gönlümün zârı evvel dilberde,
Götürürler mi bilmem öz yâre beni...

Daha başka deyişler de söyledim. Reyhani'nin babası beni dinledi ve gitti. Biz Reyhani'yi yanımıza gönderir diye bekledik, gelen olmayınca yine Ahmet Çavuş'u peşi sıra gönderdik. Reyhani: «Hele o âşığı getirin bir söyleşelim» demiş, biz de kalkıp evine gittik. Reyhani hemen sazını duvardan indirdi ve beni sınamaya koyuldu:

Reyhani

Aman aman...
Nice zaman gezdim devr ü âlemde,
Bağbancıdır gezer fidanlıklarda,
Erbâb-ı söz çözmüş sırrı kelamda,
Dolaşırım kâhi gülşanlıklarda.

Yanığî

Aman aman...
Sohbette bellidir ârif kelamı,
Sâdık olan gezmez dumanlıklarda,
Seyyah olup gezmekle devrü âlemi,
İz sürer çıkarırız karanlıklarda.

Reyhani

Bellidir mekânım bellidir yurdum,
Günbegün artmakta efkârım derdim,
Er kalkıp efendim menzile erdim,
Dolaştım çok zaman bağbanlıklarda.

Yanığî

Geçmektedir ömrüm dedim beyhuda,
Rahmetten koymasın bizleri cüda,
Her eşyayı yaratan Hazreti Hüda,
Bize neler vermiş irfanlıklarda.

Reyhani

Reyhani'yim dolaşırım bu cemde,
Giydiceğim hırka yeşille pembe,
Aşk ateşi neden cûş etmiş tende,
Sıra sıra döner zamanlıklarda.

Yanığî

Demek ister Yanık aslını tanı,
Boşuna taşıma lâl ü mercanı,
Olmuşam ervâhın bende çobanı,
Kurda koyun vermem karanlıklarda.

Söz bitince biz müsâaade istedik ve o gün ayrıldık. Ertesi gün yine Reyhani ile beraber olduk. Ben kendisine beraber olalım diye teklif ettim, ancak müsbet bir cevap alamadım. Hatta bizi bırakıp Hasankale'ye gitti. Daha sonra ben de köyüme döndüm. Bir müddet köyde kaldım ve sonra İstanbul'a gurbete gittim. Boş zamanlarımda saz çalmayı öğrenmeye koyuldum, zîra saz çalmadan âşıklık oldukça zor bir işti. Biraz öğrenir oldumsa da anamın vefatı, sazı bırakmama sebeboldu. Bir daha da elime almadım. Şu anda da halimi görüyorsun... Günde sekiz-dokuz saat biriket harmanında çalışan bir kişi, âşıklık geleneğini ne kadar sürdürebilirse ben de okadar sürdürebiliyorum.

— Aşık, şimdiye kadar çeşitli sebeplerle söylediğiniz değişlerinizi yazıya veya banta aktardınız mı? Başka bir söyleyişle, sizi tanıtan herhangi bir eseriniz var mı?

— En büyük eksikliğimiz de bu ya... Sadece askerden önce, on yıl durmadan söyledik, söyleştik.. Bunları tesbit edemediğimiz gibi, bize yol gösteren de olmadı. Şu anda bu eski deyişlerimden bir iki tanesini söyle deseniz, belki de hatırlayamam.

— Ama ben sizin, yiyeceklerinize musallat olan bir tilki için söylediğiniz destanınızı İspir yöresinde duydum. Bu destanı hatırlıyorsanız, hikâyesi ile birlikte söylemenizi rica edeceğim.

— Evet, o uzunca bir destandı.. Olay şöyle oldu: Köyümüzde, arazinin engebeli oluşu sebebiyle rençberlik oldukça ağırdır. Bazan 4-5 saatlik mesafelere giderek dağ yamaçlarında bulunan tarlalarımıza buğday, arpa v.s. ekeriz. Ekim yapacağımız alanlar, bir yıl öncesinden herk (toprağı aktarma) edilir. Araçlar; öküz ve cılğa (pulluk) dır. Bir tarihte komşumuz Musa Dağcı ile birlikte, Urutlar adı verilen mevkide herge gittik. Burası köye çok uzak olduğu için, geceleri eve dönmeyip orada kalıyoruz. Yiyeceğimiz, bir gün önceden gönderiliyor. Bazen bu iş haftalarca sürer ve biz, iş bitinceye kadar köye dönemeyiz. Aynı bölgede birden fazla herk eden vardır. Akşam olunca birbirlerimizin yiyeceklerini yürütmek bir âdettir. Bu sebeple, yiyecekler büyük bir gizlilik içinde saklanır. Dayımın oğlu İlhami'ye köyden gelen dağarcık içindeki yiyecekleri saklamasını söyledim. O da almasınlar diye, yatarken başının altına koymuş. Osman Ağa'nın oğlu Karen, yiyeceklerin saklandığı yeri izlemiş ve gece herkes uykuya dalınca bunları yürütmüş. Sabahleyin yiyeceklerin başına gelenleri öğrendik ve açlığa talim ettik... Bir sonraki gün İlhami, yiyecekleri bu defa herk ettiğimiz tarlardaki kuşburnu ağacının dibine gömmüş. Bu defada bir tilki, dağarcığı topraktan çıkararak kenarını parçalamış ve içindeki yiyecekleri dağıtmış... Eh, dün Karen'in azizliğine, bugün de tilkininkine uğradık... Bu defa gelen yiyecekleri Musa Emmi herkte bizzat kendi saklamış. Sabahleyin yemek için oturduk bekliyoruz. Dağarcığı sakladığı yerden getirmeye giden Musa Emmi'nin ah vah içinde yakındığını gördük... Tilki yine dağarcığı topraktan çıkarıp içindeki yiyecekleri dağıtmış... İlhami dedi ki: «Ben tilkinin yuvasını biliyorum, gidip ona yaptığının cezasını verelim..» Hep beraber tilkinin yuvasının bulunduğu yere gittik, ancak tilki ne gezer. Bütün aramalarımız boşa çıktı... İşte tilkiye olan öfkemi dindirmek için o anda oturup şu destanı söyledim :

Ömrümde bir kerre çıkmışam herge,
Seversin Mevlâ'yı azdan az harca,
Bu gidişle bizi sokarsın borca,
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

Avcı değilim ki gezdirem tazı,
Mevlâ'yı seversen ara ver bazı,
Üstümüze kılarsın kaza namazı,
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

Nasıl bildin yiyeceğin hasını,
Musa'ya çektirdin açlık yasını,
Niye bozdun dağarcığın süsünü?
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

Sana mı çalışak altı ay yazı?
Nerde buldun biz tek yolunan gazı,
Açlıktan çıkıyor midemiz gazı,
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

Ne kadar sürecek bunun devamı,
Bu senin yaptığın kula reva mı?
Çok aradık bulamadık yuvanı,
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

Gündüz gelmiyorsun görek âşikâr,
Senin yaptıkların bize yadigâr,
Nere götürürsün dâvetin mi var?
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

Alacahan (Sıvas)'dan Derlenmiş Bir Masal :

ABDİ İLE SAPDİ (*)

İsmet ÇETİN

Henüz çocukken, büyüklerden çok biz küçükler, hafızamızda olan, büyüklerimizden öğrendiğimiz masalları birl birimize anlatmaktan büyük zevk alırdık. Çok masal anlatabilmek çocukluk arkadaşları arasında anlatıcının itibarını da yükseltiyordu. Bu masalı da henüz küçük yaşlarda arkadaşlarımdan birinden dinlemiştim. Hem de ay ışığında saklambaçtan yorulup dinlenme zamanında...

Masalı, Sıvas ilinin Kangal ilçesine bağlı Alacahan Nahiyesinde dinlemiştim. Geçen uzun zamandan sonra bazı yerlerini unutmuş olabilirim endişesiyle başka Alacahanlıları da dinledim. Bazısı masalın çeşitli bölümlerini hatırlarken, çoğu «öyle bir şeyler vardı ama hayat şartları kimin hatırında koydu ki...» şeklinde sözlerle çok eskilerden beri yaşayan masal anlatma geleneğinin yavaş yavaş kaybolduğunu vurguluyorlardı.

METİN

Bir varmış, bir yokmuş. Allah'ın kulu çokmuş. Çok söylemesi çok günahmış... Zamanın birinde, bir köyde bir kadınla iki oğlu varmış. Kadın yaşlımı yaşlı... Oğullardan birinin ismi Apdi, diğerininki ise Sapdi imiş. Apdi şöyle akıllı birisi imiş. Elin iyisine kötüsüne aklı erer, ev işlerini çevirip dönderirmiş. Sapdi ise biraz anormalmiş. Pek iş yapmaz, eve kapıya faydası olmaz, ağabeysinin kazancıyla geçinip giderlermiş. Gel zaman git zaman Abdi evlenmeye karar vermiş. Karar vermişler ama ev yok kapı yok. Var olmasına varda küçük bir yer. Oraya gelin falan inmez. Yeni bir ev lazım. Danışmışlar, düşünmüşler sonunda bir ev yaptırmaya karar vermişler. Karar verdikleri gibi hemen bir dakikada da yapıp bitirmişler. Düğün hazırlıklarına başlıyorlar. Kızı buluyorlar. Tam gelini getirecekleri sırada Sapdi tutturuyor; «illede yeni ev benim olacag». Delidir ne yapsa yeridir. Çaresiz veriyorlar. Sapdi gidip oraya yerleşiyor. Sonra da tutturuyor; «illede mal isterim.» diye. Yeni ev, biraz da mal. Abdi için zor mu zor... Ama ne yapsın dost var düşman var. Kardeşi olacak adam da delinin teki... Çaresiz onu da kabul ediyor. Akıllı Memed'i çağırıyorlar. Nasıl bölüşek? Akıllı Memed de akıl öğretiyor. «Yeni eve giden mal Sapdi'ye, eski eve giden mal ise Abdi'ye.»

Devrisi gün oluyor. Mallar sığırdan geliyor. Hayvanların ayağı alışmış ya, çekilen eski eve gidiyor, çekilen eski eve gidiyor. Cılızmı cılız, ayakta duramayacak kadar güçsüz, kölük, kuyruğu yarım, tek gözü kör, tek bacağı topal, kulağının teki eksik, vucudu ohralı, ...gtü geneli, sağlam gözü şibikli, dişleri dökük, ceren gibi bir inek yeni eve gidiyor. Onu da bunelek dutmuş da oraya kaçmak zorunda kalmış hayvancağız...

Tekrar sabah oluyor. Sabdi'nin ev işiyle mişiyle ilgisi yokya, kuşluk vaktine kadar uyuyor. Uyanıyor ki sığır gitmiş ineği ne yapacak. Elinden kurtulması lazım. Hemen önüne katıyor, doğru satmaya... Az gidiyor, uz gidiyor, dere depe düz gidiyor, bir kış bir yaz gidiyor, vara vara bir ormana varıyor. Ormandaki ağaçlar hep aynı. Aynı olmasına aynı ama yolun kenarında bir kavak ağacı upuzun duruyor. Şöyle hafif de bir rüzgâr var. Aheste aheste sallanıp duruyor. Sapdi'nin gözünden kaçar mı.

«— Haa... sen benim ineğimi almak istiyorsun öyle mi?» diyor.

Tesâdüf oya. Rüzgâr fazlalaşıyor. Kavak daha çok sallanıyor. Bu sefer Sapdi;

«— Peki, şu kadar para verirsen bu ineği sana satarım» diyor.

Rüzgâr biraz daha fazla esiyor, kavak biraz daha fazla sallanıyor. Sapdi;

(*) Bu masalın ayrı bir varyantı M. Güner Demiray tarafından da neşredilmiştir. (Bakınız: «Gemerekten Üç Masal» **Türk Folkloru** S. 63, s. 24-25, 1984.

Nasıl yedin zâlim, tasın yağını,
Nereden aştın sen Çamşir dağını,
Açlıktan kestin dizlerim bağını,
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

Molla Musa çekti gam ile yası,
Hanıma olmuştur vallahi âsi,
Baştan başa yırtılmıştır çantası,
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

Bir gün olur sen de verürsen seri,
Kahvaltı koymadın, herge geleli,
Görmedin mi burda bunca rençberi,
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

Bağrı Yanık dedi sana bir destan,
Kurtulmadık burda gam ile yastan,
Seni tutsam külü basardım postan,
Nedir başımıza dönersin tilki,
Dünyayı benim mi sanarsın tilki...

«— Hoşuna gitti anlaşılan bu iş senin» diyor. «Eğer paran yoksa yarın şu saatte gelip şu kadar borcumu alırım.» senden deyip köye dönüyor.

Yarın oluyor. Sapdi doğru kavak ağacının yanına gidiyor. Bakıyor inek yok. Tabii ormanda gece canavarlar inek korlar mı? Ortalarda kemik ve ineğin derisi kalmış. Sapdi;

«— Vay seni gidi apdal. Demek bu kadar ineği hem yedin hem kavurma yapdın öyle mi?» diyor. «Şu paramı da verki eve gidem» diyor. Diyor ama kavaktan ne ses çıkıyor, ne hareket ediyor. Sapdi tekrar tekrar borcunu istiyor. Kavaktan tıs yok. Hemen dönüp köyüne geliyor. Bir balta alıp doğru kavağın yanına, Ya para ya canın diyor. Kavaktan yine ses seda yok. Ya Allah deyip kavağa başlıyor vurmaya.

Kavağın balta değen yerlerinden sarı sarı altınlar dökülüyor.

Bunu gören Sapdi, b.. sanarak «Aman ne pis kokuyor, babanın berkini yiyesice sabaha kadar bir ineği yemişte nasıl karnı da b.. ile dolmuş» diyor. Baltayı eline alıyor, onun da üzeri altınlarla dolu. Onu da b.. olmuş diye orada bırakıp köyüne geliyor.

Bakıyorlar Sapdi'nin ineği yok. Apdi soruyor;

«— Kardaş, ineği nettin?»

Sapdi

«— Sattım.»

Apdi;

«— Kime?»

Sapdi;

«— Kavak Efendiye»

Abdi;

«— Kavak Efendi kim!»

Sapdi;

«— Falanca ormanın yanında otururdu. Ama şimdi oturmuyor.»

Abdi;

«— Niye?»

Sapdi;

«— Öldürdüm.» deyince Apdi, ulan bu deli öldürdüm diyor amma onun dediği yerde ne oturan, bu havalide ne de Kavak Efendi diye birisi var deyip ormana gidiyor. Kavak ağacının yanına geliyor ki ne görsün! Her taraf altınlarla dolu! Hemen alel acele oraları topluyor, hurçlara doldurup eşşeklerle eve getiriyor. Ulan diyor bu deliye dersem bizi elaleme rezil eder. Altınlar da elimizden gider diyor. Eyisimi hiç söylemeyeyim. Ama ne çareki Sapdi tam o sırada geliyor.Bakıyor her taraf altın. Vay kardaş diyor. Bu altınları nereden aldınsa ben de gidip alayım falan... Apdi, yok mok haber anlatamıyor. Netmeli, nasıl etmeli diye düşünürken hemen aklına anası geliyor. Anasına diyor ki; «Sen Sapdi'yi oyala,» Anasını alıp Sapdi'nin evine götürüyor. Sapdi'ye de diyorki:

«— Sen anamızın yanında bekle, ona birşey olmasın.»

«İyi» diyor Sapdi. Anasının yanında duruyor. Dururken, «Anamın bende bu kadar emeği var» diyor. «Ben ona nasıl bir hayır edeyim» diye düşünürken aklına anasının çimmemiş olabileceği aklına geliyor. Hani Apdi yeni evlendiya... Kendi telaşlarıynan akıllarına gelmemiştir. Hem el kızı hiç düşünmez. Hemen tandırı yakıyor, üzerine suyu koyuyor, onu iyice kaynatıyor. Anasına diyor ki; «Hadi soyun seni çimdireceğim.» Anası; «Yok.» diyor. Olurdu olmazdı Sapdi anasını kucakladığı gibi kaynar suyun içine basıyor. Su kazandan taşıyor maşıyor. Sapdi seviniyor. Anam ne güzel çimiyor diyor. Biraz zaman geçiyor, bakıyor ki anası hiç kıpırdamadan kazanın içine oturmuş gülüyor. Vay anam vay diyor, ne zamandan beri seni bunlar çimdirmemişler diyor. Varıp Apdi'ye haber veriyorlar ki; «Gelin anamız öldü.» Herkes geliyor bakıyorki anası ne gülmesi, yanmış dişleri sırtarmış. Hemen teşt getiriyor, tast getiriyor. Teşte biraz su koyuyor, anasını da yatağa uzatıyor. Evden gidiyorlar. Biraz sonra konu komşuya haber veriyorlar ki; «Gelin anamız ölüd.» Herkes geliyor, biri cenaze yıkıyor, biri mezar eşiyor, biri kefen kesiyor derken hemen defnediyorlar. Ondan sonra köylüler diyorlar ki; «Vay ne iyi karıymış. Öleceğini bilmiş, Allah'tan O'na ayan olmuş, temiz pak yıkanmış, rahat yatağına yatmış, bu cennetliktir.» diyorlar. Güzel bir mezar yaptırıp, orayı ziyaret yapıyorlar.

Herkes dağılıyor, yas bitiyor, aradan günler geçiyor, hurçlar ortada duruyor. Aslında daha hurçların gözünden boşaltmamışlar. Sonra da tezek diyorlar. Demekki altları altın, üstleri tezekmiş. Neyse bunlar yine altının başına geliyorlar. Sapdi yine başlıyor. Diyor ki;

«— İlle de bunları bölüşeceğim yoksa herkese söylerim.» Abdi tamam diyor. Hemen Sapdi'yi Muhtarın evine yarıma gönderiyor. Bunu getirecekler ki altınları ölçsünler. Sapdi de doğru Muhtarın evine gidiyor, yarımı istiyor, Muhtar evde yokmuş.

Muhtarın hanımı; «Ne yapacaksınız Sapdi?» diyor.

Sapdi

«— Altın ölçeceğiz» diyor.

Muhtarın hanımı da düşünüyor, taşınıyor... Bu zamanlar buğday olmaz, altın diye neye diyor acep diye içine bir merak düşüyor. Neyse ben bunu öğrenirim diyor. Yarımın altına biraz karasakız sürüyor. Yarımı Sapdi'ye verip gönderiyor. Biraz sonra kocası geliyor. Ona; böyle böyle diyor. Muhtar şöyle bir dinliyor ilgilenmiyor bile. Zahar avrat aklıdır deyip geçiyor.

Abdi ile Sapdi bir sana, bir bana diyerek altını bölüşüyorlar. Sonunda bir tek altın kalıyor. Sen alırdın, ben alırdım, yok ben buldum benim hakkım, ben getirdim benim hakkım. Bir türlü bölüşemiyorlar. Apdi, yarımı Sapti ile Muhtara geri gönderiyor. Sapdi yarımı Muhtargile veriyor geri eve geliyor. O tek olarak kalan altını bölüşme

kavgasına devam ediyorlar. Bu arada Muhtarın karısı yarımın altına bakıyor. Birde ne görsün yarımın altında parıl parıl parıldayan bir altın. Vay meret diyor, keşke bir daha yapışsaydı da iki altınım olsaydı diyerek geziniyor. Gelip durumu beriki odada oturan kocasına söylüyor. Kocası da diyorki «Sen hiç düşünme ben gider sana nice bir altın getiririm» diyor ve çıkıp doğru Apdi ile Sapdi'nin altın ölçtükleri eve geliyor. O sırada belki baltanın ucunda bir altın kalmıştır da kalana eş olur biz de rahatça birer birer bölüşürüz diye Sapdi içeri baltaya bakmaya gidiyor. Bakıyor ki baltada altın maltın yok. Tam o sırada muhtar da eve geliyor. Kapıyı açık bırakmışlar. Altının sevdasına daldırmışlar. Muhtar kapıdan giriyorki ne görsün! Çuvallarla altınlar, hepsinin ağzı açık. Apdi'nin de önünde bir tek altın düşünüp duruyor. Muhtar Apdi'ye;

«— Bak Apdi, ya altınların yarısını bana verirsin, ya da seni hükümete haber veririm» diyor. Apdi altınları nerden bildiğini söyleyince böyle böyle diyor. Bizim avrat yarımın dibine karasakız yapıştırmış, altının biri de oraya yapışmış» diyor. Meğerse Muhtar buraya geldiğini avradına haber vermemiş. Muhtarın bu sözünü Sapdi içerden duyuyor. «Vay pezevenk vaay...» diyor. «Demek aradığımız o tek altın sende ha» deyip ya Allah demesiyle baltayı Muhtarın kafasına indirmesi bir oluyor. Bir vuruşta Muhtarı öldürüyor. Ulan nettin demeye kalmıyor Muhtar' ölüyor. Bakıyorki iş olacak gibi değil Apdi, Sapdi'ye diyorki;

«— Bak gardaş, biz bu altınları birer birer bölüşelim, Muhtarı öldürdüğümüzü kimseye söyleme. Eğer duyarlarsa hem bizi hapse atarlar, hem de altınlarımızı elimizden alırlar» diyor. İkisi bir olup Muhtarın ölüsünü bir kör kuyuya atıyorlar.

Aradan epey bir zaman geçiyor. Muhtarın karısı bekliyorki kocası kendisine altın getirsin.. Kocasını değil kocasının götürdüğü tek altını düşünüyor. Bir de gelecek a tınları. Bir bekliyor, iki bekliyor kocası yok. En sonunda gidip hükümete haber veriyor.

Apdi akıllı ya, hemen Muhtar'ı attıkları kuyudan çıkarıyor, onun yerine bir keçi atıyor. Altınları da tuvaletin ayağına gömmüşlermiş. Onları da oradan çıkarıp başka bir yere gömüyor. Tabii bunlardan Sapdi'nin hiç haberi yok. Muhtar'ın karısı da durumu olduğu gibi jandarmalara anlatıyor. Hemen gelip Apdi ile Sapdi'yi karakola götürüyorlar. Apdi hiç birşey söylemiyor. Sapdi ise Muhtar'ı kuyuya attık, altınları tuva etin ayağına gömdük diyor. Tabii Apdi yapacağını yaptı. Olacakları önceden biliyor ya.

Bunlar toplanıp gidiyorlar önce Muhtar'ın karısı altının olduğu yere gidek diyor. Oraya gidiyorlar. Tuvaletin ayağını eşip bakıyorlarki ne baksınlar, Sapdi'nin dediği yer b.. ile dolmuş. Sapdi vay benim altınlarım b.. olmuş deyip bağırıyor. Deli ya kimse umursamıyor. Oradan gidiyorlar Muhtarın atıldığı kuyuya. Kuyunun içi su dolu. Karanlık, kimse Muhtar'a inip bakamıyor. Kim iner kim iner derken iyiyi kötüyü bilmeyen Sapdi iner diyorlar. Sapdi'yi kuyuya indiriyorlar. «Sen in Muhtarı çıkar» diyorlar. Sapdi iniyor, keçinin boynuzlarından tutuyor, sudan çıkarmaya gücü yetmiyor. Oradan batırıyor;

«— Muhtarınız boynuzlu muydu?»

Muhtarın karısı;

«— Boynuzluydu, boynuzluydu, boynuzlu olmazsa altın getireceğim deyip beni kandırır da buruya ölmeye gelir mi?» diyor.

Sapdi bağırıyor;

«— Muhtarınız kıllı mıydı?»

Muhtar da çok kıllı bir adammış. Bağırıyorlar:

«— He.. Kıllıydı.»

«— Muhtarınızın kuyruğu koliy miydi?»

Düşünüyorlar ki bu deli bizi mi oynatıyor ne? İnsanın kuyruklusu olurmu ki golliği olsun?

«— He... Gollikti.» diyorlar.

Tamam diyorlar bu demekki doğru söylemiş. Muhtarı öldürüp buraya atmışlar. Tutup Sapdi'yi çıkarıyorlar. Sapdi de keçinin boynuzlarından tutuyor. İkisi birden çıkıyorlar. Bakıyorlarki Muhtar diyerek çıkardıkları Apdi'nin ala geçisi... Apdi diyor ki; Böyle böyle, bizim bu ala keçi bu kör kuyuya düştü bir daha da çıkaramadık. Sapdi buna hep Muhtar derdi.» diyor.

Bunlar bunu duyduktan sonra bakıyorlarki Muhtarı bunlar öldürmemiş. Zaten Muhtar da iyi bir adam değilmiş. Kimse sevmezmiş. Nasıl olmuşsa olmuş muhtar seçilmiş.

Bundan sonra Apdi'ynen Sapdi güzel güzel geçiniyorlar, yiyip içip muratlarına geçiyorlar.

---

yarım: Yarımlağa da denilen yarım gazyağı tenekesi tutarında (17/2 lt.) bir ölçü birimi. Genellikle silindir biçiminde tahta veya sacdan yapılır.

gollik: Kuyruksuz, kuyruğu olmayan hayvan,

hurç: Büyük heybe,

sığır: Büyük baş hayvanların teşkil ettiği sürü,

bunelek: Büyük sinek, göğüş de denir,

çimmek: Yıkanmak, banyo yapmak.

EKSİK YAPILAN ARAŞTIRMALAR SONUCU HALK OYUNLARIMIZDA GÖRÜLEN HATALAR ÜZERİNE

(22. sayfadan devam)

rekli görmemek mümkün değil.

Buna bağlı olarak müzik puvanlarını yalnız müzik uzmanlarının belirlemesi, oyun puvanlarını da kendi bölgelerine hakim uzmanların vermesi ve birbirlerinin alanlarına girmemeleri şarttır. Olumlu sonuçların ancak bu suretle elde edileceği inancındayız.

Bu tür kaygılar, temeldeki kültürel bozuklukların bir sonucu olduğuna göre, ilgili bakanlığın konuyu ciddi olarak ele alması bir zorunluluktur.

ÂŞIK CANIMOĞLU/İPEK HAN (Deyişler)

Yrd. Doç. Dr. Ali Berat ALPTEKİN

1986 yılının sonuna yaklaştığımız şu günlerde, geride bırakacağımız yılın Türk Folkloru, halk edebiyatı ve tekke, âşık edebiyatı açısından çok başarılı geçtiğini söyleyebiliriz. Bu yılki faaliyetleri özetleyecek olursak:

a) Seminer ve kongreler: Biri milletlerarası (23-28 Haziran 1986, İzmir) diğerleri millî olmak üzere 15 kadar seminer ve kongre tertip edilmiştir.

b) Yayınlar: 1986 yılı içerisinde halk edebiyatı ve folklorla ilgili olarak yirmi kadar kitap yayınlanmıştır. Bu kitapların bir kısmı Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanırken, geriye kalanlar özel yayınevleri tarafından ilim âleminin hizmetine sunulmaktadır. Bu yayınlardan sonuncusu geçtiğimiz ay içerisinde yayınlanan **Âşık Canımoğlu/İpek Han (Deyişler)**'dır. Eser, Canımoğlu'nun üç haneden ibaret olan «KİM» redifli şiiriyle başlamaktadır. (3) Daha sonra Dr. Köksal tarafından yazılan «Halk Şiiri Hakkında Açıklama» (9-11) bölümü gelmektedir. Bu bölümün arkasından Canımoğlu'nun hayatı (15-22) verilmiştir. Bu bölümden öğrendiğimize göre âşığımız, 1942 yılında Erzurum'un İspir ilçesinin Aksu köyünde doğmuştur. Asıl adı Seyfullah Durmaz olan âşığımız mahlâsını sülâlesinden almıştır. Dinî eğitiminin yanında ilkokula da giden Canımoğlu, çeşitli sebeplerden dolayı üçüncü sınıftan ayrılmıştır. Canımoğlu'nun bâdeli olup olmadığını ise kendi ağzından vererek yazımıza devam etmek istiyoruz. «... Rüyamda, tek katlı bir bina ve yan tarafından asfalt geçmekte, ön kısmında taştan yapılmış bir çeşme gördüm. Bu çeşmeden su içmeğe eğildiğimde, beyaz sakallı ve takriben yetmiş yaşın üzerinde olan bir ihtiyar karşıma dikildi. Korktum ve su içmedim. İhtiyar bana:

«Yavrum beni tanıyor musun?» dedi, ben tanımadığımı söyledim.

«Ben senin gönül yakınlığı duyduğun Yunus Emre'yim... Şimdi gidiyorum, buraya bir kişi gelecek, onunla konuş görüş...» dedi ve kayboldu. Sonra çeşme başında güzel bir kız belirdi. Birbirimize bir şey söylemeden uzun süre bakıştık. ...Ben bu kızın güzelliğine hayran oldum. Kız bana:

«Beni tanıyacak ve seveceksin... Benden bir arzun var mı?» dedi ve koynundan bir mendil çıkarıp iki ucundan tutarak gösterdi. Mendili dikkatlice incelediğimde üzerinde «İpek Han» yazılıydı. Onunla iki kelime konuşmadan yaylaya gittiğimiz arkadaşlar uyandırdılar.» (16)

Âşığımızın hayatı bundan sonra İpek Han'ın yollarında geçmiştir. Sık sık gittiği İstanbul'un dışında vatanî vazifesi için gittiği Kütahya en çok kaldığı illerimiz arasındadır. Saz çalmayı askerde öğrenen Canımoğlu, daha sonra komşularından bir kızla evlenmiş olup üç çocuğu dünyaya gelmiştir. (Bir oğlu 1972 yılında ölmüştür.) Çeşitli imtihanlara giren fakat başaramayan aşığımız, İstanbul Ümraniye'de taş ocaklarında çalışırken sağ gözünden yaralanır ve ma'lûlen emekli olur. Bundan sonra köyüne yerleşen Âşık Canımoğlu, bölgesindeki âşıklarla söyleşerek günlerini geçirmektedir.

«Âşık Canımoğlu ile Sohbetlerimiz» (25-32) bölümünde ise âşıkla-Dr. Köksal'ın çeşitli konulardaki karşılıklı konuşmalarına yer verilmiştir. Bu bölüm, âşığımızın hayatını tamamladığı gibi sanatı ve edebî kişiliği hakkında da bilgi vermektedir.

Âşığın şiirleri (33-142) ise şu başlıklar altında verilmiştir.

1. Güzellemeler (38-68), 39 şiir.
2. Taşlamalar ve Yakınmalar (69-87), 20 şiir.
3. Ağıtlar (89-94), 2 şiir (ağıt).
4. Koçaklamalar (95-98), 1 şiir (koçaklama).
5. Muammalar (99-105) 5 şiir (muamma).
6. Didaktik Şiirler (107-132), 31 şiir.
7. Değişik Konulardaki şiirler (133-140), atışma (Canımoğlu-Filari-Uçucu; Canımoğlu-Ruhani), destan (gülmece), rüyada İpek Han ile Canımoğlu'nun söyleşmesi, manilerden kurulu şiir örnekleri ve 1 nazire ile çalışmanın şiir kısmı sona ermektedir. Daha sonra muammaların cevabı (140-142) ve Dr. Köksal'ın basılmış eserleri (143) nin listesi ile çalışma sona ermiştir.

Dr. Hasan Köksal'ı 1977 yıllarında Silifke Lisesinde Edebiyat öğretmeni iken **Halk Edebiyatı** (1) adlı kitabı ile gıyabında tanımıştım. Daha sonra aynı hocadan (Doç. Dr. Saim Sakaoğlu) doktora yaparken birlikte olmuştuk. Geçtiğimiz yıllarda **Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı** (2), **Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı** (3) adlı eserlerine dördüncü eseri **Âşık Canımoğlu/İpek Han (Deyişler)** (4) 1986'nın son aylarında yayına girmiştir. Kitaplarının dışında çok sayıda makalesi ve kongrelerdeki değerli tebliğleri ile tanıdığımız Dr. Köksal'ı tebrik eder yeni yayınlarını bekleriz.

---

(1) Hasan Köksal, **Eğitim Enstitüleri İçin Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul 1977.

(2) ————, **Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara 1984.

(3) ————, **Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul 1985.

(4) ————, **Âşık Canımoğlu/İpek Han (Deyişler**, İzmir 1986, İstiklâl Matbaası, 143 S.

ANONİM EDEBİYATIMIZDA MOTİF KAVRAMI

Ali ÖZTÜRK (*)

Edebiyatımızı bir bütün haline getiren her tür'ün kendine özgü bazı anlatım kuralları vardır; bu hal anonim türlerde daha kesin özelliklerle kendini hissettirir. Bu kurallara bağlı olarak oluşan türlerin mantığını yönlendiren, olayların akışını geliştiren bazı kavram ve nesneler gündelik hayattaki görev ve anlamlarının dışında belli bir maksadın tahakkuku için olayların içinde yer alırlar.

Bir bakıma toplum şuurunun idealleştirdiği hayat anlayışının sergilenişi diyebileceğimiz anonim türlerin özellik kazanmasında, anlatımın kaçınılmaz malzemesi olan eşya ve nesneler görev ve nitelik bakımından, kullanılış maksadına göre farklık gösterirler:

1 — Gündelik hayatın seyri içinde, ihtiyaca göre kullanılan nesneler.

2 — Gündelik ihtiyaçlara cevap veren fakat kullanılış maksadının üstünde anlam kazanarak sembolleşmiş nesne ve kavramlar.

Birinci kategoride kullanılan olay, nesne, kavram ve davranışlar sıradan her ferdin hayatına girer ve yaşayışında ihtiyaçlarını giderir. Evlenme, düğün, güreş, kavga, oba, oba hayatı, çadır, ayna, gömlek, sandık, çeşme, kilim, tarak, yüzük fidan v.s. gibi nesneler, normal olarak her insanın hayatına zaruri olarak girerler. Bu nesne ve eşyalar hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları gibi, anonim türlerde idealleştirilen hayat anlayışını yaşayan tiplerin davranışlarını da yönlendiren vazgeçilmez unsurlardır, fakat bu nesne ve davranışlar, anonim türlerin kuruluşunda farklı bir anlam ve bu anlama bağlı olarak ta farklı bir etkinlik gösterirler, çünkü; olayları yaşayan kahramanın hayatında, gerçek anlamlarının dışında ve onun üstünde, gerek anlamca gerekse olaylara etkisi bakımından genişlik ve üstünlük kazanarak sembolleşir ve belli bir ortamda motif niteliği alırlar. Motif niteliği alan eşya ve kavramlar, anonim türlerde genel olarak değişmez maksatlara ulaşmak için sınırlı zaman dilimi içinde ve kalıplaşmış şekil ve anlamları ile olaylara etkili olurlar. Bu özellikleri ile motif niteliği alan eşya, kavram ve davranışlar gündelik hayatta her insanın yaşayışını şekillendiren eşya ve nesnelerden başka birşey olmamalarına rağmen kullanılış maksadının üstünde sembolik nitelik ve anlam kazanarak motif niteliğine bürünürler.

Bu kısa tanımlamaya göre bir giysi olarak her gün kullanılan gömleği ele alalım. Bu eşya her ferdin kullandığı bir nesnedir, fakat bir anonim hikâyede, bir masalda, hatta bir efsanede «Kanlı gömlek» olarak anlam ve şekil alınca motifleşir; asıl kullanılış maksadının dışında çok daha kompleks bir anlam ifade eder ve sembolik bir nitelik kazanır. Öldürülmek istenen bir genç, cellada verilir; fakat cellat ölümü gerçekleştirmez, gencin gömleğini bir kuş kanı ile ıslatarak ölüm emrini veren şahsa götürür; böylece gencin öldürüldüğü kanıtlanır ki kanlı gömlek, ölümü sembolize eden bir nitelik kazanmış ve ölüm motifi olmuştur.

Olayların seyri içinde gömlek bir giysi olmaktan çıkmış, arkasında gizlenen gelişmeler sonucu bir kavram haline gelmiştir. Masal, hikâye veya bir efsanede yer alan «Kanlı gömlek» anlatımın sürekliliğini yönlendirir, mantığını tamamlar, olaylar arasında gizli veya açık bir bağlantı kurar. Bunun yanı sıra bir «aşk motifi» olarak **resim**, zürriyet motifi olarak **elma**, bir **fidan**, gizlenme motifi **sandık** veya bir keloğlan tip'i, kuvvet motifi olarak saç (tüy) gibi daha bir çok nesne anonim türlerin kuruluş ve gelişmesini yönlendirir. Bu düşüncelerin ışığı altında «Sultan Sencer» hikâyesinde «Simbat Sultanı»nın resmini, Bamsı Beyrek'te **Kanlı gömleği**, Köroğlunun kol destanlarında **Kır At'ı**, Padişahın Rüyası isimli masalda «Rüya olayını» olayların içinden çıkarıp atalım, anlatımın (tür'ün) iskeleti kendiliğinden yıkılmış olur. Birçok davranışın yaşanması mümkün olmaz. Kısacası Şehzade Sencer hikâyesinde romantik bir aşk'ı alevlendiren **«Simbat Sultanının resmi»** ilk bakışta basit gibi görünür, bir Han'da gezginin birinden alınmış bir resimdir. Fakat hikâyede baştan sonuna kadar olayları, yönlendiren **Sencerin aşkı** Han'da satın alınan bu resimden kaynaklanır. Bu sebepledir ki «Aşk Motif»i olarak hikâye ve masallarda etkili olan resim, açık veya kapalı olarak olaylar arasında bağlılığın ve devamlılığın sebebidir.

Anonim edebiyatımızda, sözünü ettiğimiz nesne ve kavramlar türler arası kalıplaşmış ve değişmez özellikleri ile etkili oldukları içindir ki birer motif niteliği taşırlar. Bu motifler niteliklerine ve kullanılış maksadına göre, resim ve kanlı gömlek motifleri gibi olaylar ve davranışlar arası etkinlikleri devamlıdır. Buna rağmen bazı masal motiflerinde meselâ, «Taşlaşma motifi», bunun yanı sıra «Suyu devler tarafından kesilen bir çeşme» motifinin olaylar içindeki etkinliği belli davranışlar ve belli bir zaman dilimi içinde sınırlıdır. Değişik sebeplerin tesiri ile, taşlaşma olayı çözülünce, bu motifin olaylar üzerindeki etkisi de ortadan kalkmış olur. Bu anlayışla türlerin kuruluşunu yön-

(*) Emekli Edebiyat Öğretmeni.

lendiren her motifi bu kısa makalenin içinde ele alarak nitelik ve etkinliklerine göre değerlendirmemiz mümkün değildir. Sözünü ettiğimiz bu motiflerle birlikte, isimlendiremediğimiz diğer motifler, aşağıda vereceğimiz değişmez özellikleri ile türlerin kuruluşlarına şekil ve özellik kazandırırlar,

1 — Her motif reel bir nesnenin veya kavramın şekil ve özelliğine bağlıdır.

2 — Sembolik bir anlatımla, gerçeğin üstünde ve kullanılış maksadının dışında bir anlam kazanmıştır.

3 — Her motif, türler arası kalıplaşmış maksada yönelik olarak, kalıplaşmış ayrıntılar içinde kullanılır.

4 — Belirli bir zaman dilimi içinde görülen veya kullanılan motif, çoğu kez olaylar arası sürekli bir etkinlik gösterir.

Anonim edebiyatımızda, motif kavramı bu özellikleri ile belirlenmesine rağmen, gerek niteliklerine gerekse kullanılış maksatlarına göre motif olarak değerlendirilen nesne veya kavramlar anlamca yanlış yorumlanarak, yanlış tanımlanmışlardır. Genel olarak bu alanda yapılmış çalışmaları veren bir bibliyografya çalışmasında, yazarın da belirttiği gibi yanlış değerlendirmeler yapılmıştır. Gündelik hayatımızda sürekli olarak yer alan eşyalar, davranışlar, kavramlar hatta tip olarak görülen şahıslar matif olarak kabul edilmişlerdir (1). Bu kısa makalede, maksadımız bu bibliyografyada yer alan çalışmaları eleştirmek değil, yapılan çalışmalar ve ileri sürülen görüşler üzerinde genel bir sonuca varmaktır. «Ercişli Emrah ve Selvi Han» hikâyesi isimli doktora tezinde, diğer değerlendirme ve çalışmaların çoğunda varılan yanlış sonuçlar tekrar edildiği için bu akademik eserde motif olarak değerlendirilen nesne ve davranışlardan birkaçı üzerinde durarak, genelde motif kavramı üzerinde ileri sürülen görüş ve değerlendirmelerin geçersiz olduğunu açıklamaktır. İnanç sistemimizden kaynaklanan, hikâye ve masallarda ölümsüzlük kavramını ve kutsiyeti temsil eden Hızır, adı geçen kitapta «Cin» motifi olarak gösterilmiştir ki (2) anonim edebiyatımızın bütünlüğü içinde ebedî hayatı temsil eden Hızır manevî bir tip'dir. Ayrıca, bir yeteneğin ifadesi olan «Sazçalma» hali, sınıf farklılıklarından doğan ve bir davranışı ifade eden «İtiraz», yanlış değerlendirme ile motif olarak kabul edilmiştir (3). Normal dinî ibadetler, gündelik hayatta her ferdin yaşayışına giren değişik eşyalar da motif olarak nitelendirilmiştir (4) ki bu gibi yorum ve değerlendirmeler elbetteki sıhhatli bir görüşü ifade edemezler.

Motif olarak, bir anonim mahsülü şekillendiren, ona özellik kazandıran bir nesne veya bir kavram türler arası kalıplaşmış şekil ve davranışlar içinde, yine değişmez bir maksat için anlatımda yer alır. «Ercişli Emrah ve Selvi Han» hikâyesinde olduğu gibi, Mehmet Gökhan'ın verdiği bibliyografyada yer alan eserlerin bünyesinde motif olarak değerlendirilen bir çok nesne ve kavram (Efsanelerde Taşlaşma motifi dışında) çoğunlukla motif özelliğine ve kullanılış maksadına uygun düşmez. Motiflerin nitelikleri incelendiğinde görülür ki, her motif olay ve kültür birikiminin ifadesidir. Tanınma motifi olarak nitelik kazanan bir yüzük, bir tarak veya bir mendil iki genç arasında yaşanmış bir çok olay ve bu olaylara bağlı bazı duyguları sembolize eder. Bir masalda sevgililerden birisinin vermiş olduğu bir tüy (veya saçından bir kıl)'ü düşünelim, kendine göre olağanüstü bir niteliği olan bu tüy'ün, batıl inançlardan kaynaklanan bir gücü vardır ve bu gücü ile masalın gelişmesinde etkili olmaktadır. Bu sebepledir ki dar anlamları ve gündelik hayatımız da kullanılış şekilleri ile türlerin bünyesinde yer alan her nesneyi «motif» olarak kabullenmek aşırı bir zorlamadan başka birşey değildir.

Kompleks bir olay, duygu, düşünce veya davranışın sembolleşmiş ifadesi olarak herhangi bir matif anlatımda yer alırken, yukarıda belirttiğimiz özellikleri ile olaylara etkili olur ve tür'ün mantığını tamamlar. Motifleri bu yapıları ile ele aldığımızda, yapılan tanım ve tariflerin de genelde yetersiz kaldığı görülür. Bazı tariflerde ifade edildiği gibi «Anlatımın en küçük unsuru» (5) veya «En küçük parçalara bölünebilen unsurlar» (6) gibi tariflerin motif kavramını yeterince veremeyeceğini söyleyebiliriz. Bu kavramı yetersiz ve anlamsız tariflerden ziyade, türlerin bütünlüğü içinde gösterdiği etkinliğe bağlı kalınarak gerekli tanımını tartışmak daha uygun olur. Motifi, kısaca «tür'ün kuruluşunu şekillendiren, mantığını tamamlayan, olaylar arası gerekli bağlantıyı sağlayan temel unsur» olarak kabullenmemiz gerekir.

---

1) Mehmet Gökhan, «Yanlış Kullanılan Bir Kelime 'Motif'» **Türk Folkloru**, S. 79 (7), s. 28-29.
2) Doç. Dr. Muhan Bali, **Erçişli Emrah ve Selvi Han Hikâyesi**, Ankara 1973, s. 210-211
3) **A.g.e.**, s. 28.
4) **A.g.e.**, s. 211-212.
5) Max Luti, **Märchen**, s. 18.
6) Stiht Thomson, **the Folklore**, s. 415-416.

YAĞCIBEDİR YÖRÜKLERİ

(17. sayfadan devam)

13) Bir sıyırdım 10 cm olarak kabul edilir.
14) Sındırgı Kaymakamlığının hazırladığı broşürde bu tipin örneklerine rastlanır. Merhum Mustafa Hattatoğlu'nun evinde bu tipin tek mihraplısının çok güzel bir örneğine rastladım.
15) Son zamanlarda sıkça rastlanmaktadır. Daha çok seccade diye tanınır.
16) Mustafa Hattatoğlu'nda çok güzel bir örneği vardır. Sındırgı Halı Festivaline de getirilmiş bir iki örnek vardı.
17) Kostbarkelten - orientalischer Teppichknüpfkunst - Karlsruhe 1976 S: 63

"doğal bira"